

فلک نامه

«کتابشناسی و نسخه‌شناسی آثار

حکیم الملک نظام الدین احمد لاهیجی گیلانی»^۱

حسین متقی

حکیم الملک، نظام‌الدین احمد بن صدرالدین علی بن حسن بن ملک لاهیجی گیلانی مریدانی مشهور به «فلک»، دانشمند ادیب، طبیب، متکلم، منجم، محدث، فقیه، عارف و فیلسوف برجسته‌ی ایرانی - شیعی است؛ و آثار علمی وی، نشان می‌دهد که گیلانی، در بیش‌تر علوم و فنون، خصوصاً دانش پزشکی، دست داشته است؛ با این حال جزئیات زندگی فردی و علمی این دانشمند سترگ، به رغم داشتن جایگاه و موقعیت‌های برجسته‌ی علمی و سیاسی در دربار قطب‌شاهیان هند، متأسفانه در کتب تراجم و نیز آثار علمی^۲ فراوان وی، در حوزه‌های پژوهشی و تحلیلی، کاملاً مورد غفلت اصحاب دانش، قرار گرفته است!

«حکیم الملک نظام الدین احمد لاهیجی گیلانی» در سال ۹۹۳هـ در لاهیجان در خانواده‌ای اهل علم و دانش^۳ پا به

1. برای شرح احوال و آثار وی بنگرید به: طبقات أعلام الشيعة (قرن ۱۱هـ): صص ۲۱ و ۴۱۳، موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، صص ۲۹۶-۳۰۷، دانشنامه ادب فارسی: ج ۴، بخش ۳، صص ۲۵۵۶-۲۵۵۷؛ أعيان الشيعة: ج ۲، ص ۴۶۰ و ج ۸، ص ۱۸۳؛ مرآت الکتب (قم)، ۱۴۱۴هـ: ج ۱، صص ۲۹۷-۲۹۸؛ مستدرک الوسایل: ج ۳، ص ۵۱۴؛ معجم التاريخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، صص ۳۹۳-۳۹۵؛ فهرست مشروح کتابخانه آصفیة: ج ۲، صص ۴۷۲-۴۷۹؛ الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة فی جامع الشیخ عبدالقادر الکیلانی: ج ۵، صص ۴۳-۶۹.
2. درباره‌ی آثار علمی «نظام الدین احمد گیلانی» تنها در همایش سه روزه‌ی «دانش پزشکی ایران و هنر در دوره‌ی مدرن» که در روزهای ۲۳-۲۵ بهمن ۱۳۸۶ از سوی دانشگاه علوم پزشکی تهران، با همکاری انجمن ایران شناسی فرانسه و کمیته فرهنگ و تمدن اسلام و ایران در تالار ابن سینا - تهران برگزار گردید، نخستین بار از سوی آقای محمد کریمی زنجانی اصل، یک مقاله‌ی کوتاه با عنوان «نظام الدین احمد گیلانی و نوشته‌های پزشکی او» ارائه گردیده است و متأسفانه - بنابر اطلاع راقم سطور - تاکنون آثار وی و جایگاه علمی آن‌ها به صورت جدی مورد بررسی قرار نگرفته و جز مواردی بسیار اندک از آثار وی نیز، تاکنون به چاپ نرسیده است، امید که با برپایی همایشی، زوایای مختلف شخصیت و آثار علمی این شخصیت ایرانی گمنام، مورد شناسایی قرار گرفته و بعد از پژوهش و ارزیابی علمی، به چاپ برسد، چنین باد!
3. به گمان راقم سطور، طبیب مشهور، «حکیم صدرالدین علی گیلانی» (درگذشته به سال ۱۰۱۸هـ) به احتمال بسیار قوی، وی پدر صاحب ترجمه، یعنی «نظام الدین احمد گیلانی» است و در واقع تبخّر صاحب ترجمه در امر طبابت، چه بسا ناشی از همین امر موروثی خانوادگی بوده باشد. بنا به نوشته‌ی میرزا عبدالله افندی، صدرالدین گیلانی در هند با مرحوم میر فندرسکی در برخی مسایل، اختلاف نظرهایی داشته است؛ و نمونه‌ای از این اختلافات را در ریاض العلماء آورده است. «حکیم صدرالدین گیلانی» صاحب آثار علمی چندی است که از آن جمله شرح کتاب القانون فی الطب اثر شهیر ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (درگذشته به سال ۴۲۸هـ) است (بنگرید به: الذریعة: ج ۱۳، ص ۳۸۹ و تاریخ الأدب العربی: ج ۹، ص ۲۸۲)؛ میرزا عبدالله افندی تبریزی در ریاض العلماء (ج ۳، ص ۳۸۴) درباره‌ی این اثر طبّی وی گفته: «هو شرح جید کبیر جامع رأیته و طالعه مراراً»؛ نسخه‌ای از شرح القانون گیلانی در کتابخانه‌ی خانقاه نعمت‌اللهی (نوربخش) در تهران موجود است (بنگرید به: فهرست کتابخانه نوربخش: ج ۲، ص ۹۲). باید افزود که مرحوم آغا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۶، ص ۱۲۱) و نیز در طبقات أعلام الشيعة «قرن ۱۱هـ» (ص ۴۱۳) شرح احوال کوتاهی از وی درج نموده و چند رساله را به وی نسبت داده شده است، استاد مغزوی نیز در فهرستواره کتابهای فارسی (ج ۵، صص ۳۳۱۸، ۳۶۲۲ و ۳۶۷۸) چند رساله از تألیفات او دانسته است. قاعدتاً وی بایستی همان شخصی باشد که خاورشناس شهیر کارل بروکلیمان، او را «دوازاری»، «طبیب» و «حکیم الملک» دربار اکبرشاه، عادل شاه و جهانگیر شاه گورکانی معرفی نموده و سال وفات وی را ۱۰۱۸هـ ثبت نموده است (بنگرید به: تاریخ الأدب العربی: ج ۹، ص ۲۸۲). همچنین ممکن است «شیخ محمد بن احمد گیلانی» (زنده به سال ۱۰۷۳هـ)، مقیم شهر جهان آباد - هند، فرزند صاحب ترجمه، یعنی نظام الدین احمد گیلانی بوده باشد؛ نسخه‌ای از آثار وی با عنوان انیس

عرصه‌ی هستی‌نهاد و پی‌از‌طیّ مقدمات علوم در موطن خویش، برای تحصیل در مدارج عالی علمی، در حدود سال‌های ۱۰۲۵-۱۰۳۸هـ در اصفهان مقیم بوده و از محضر شخصیت‌های برجسته‌ی علمی وقت، همچون مرحومان شیخ بهائی (درگذشته به سال ۱۰۳۰هـ) و میرداماد (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) به خوشه‌چینی دانش و معرفت، پرداخته است؛ سپس در حدود سال ۱۰۳۸-۱۰۴۰هـ همچون بسیاری از دانشمندان و شعراى وقت، به هند مسافرت کرده^۴ و مدتی ملازم گورکانیان در دهلی و خانخانان مه‌ابت خان در دولت آباد و پس از فتح قلعه دولت آباد از دست مه‌ابت خان، به اصرار و طلب سلطان عبدالله قطب‌شاه (۱۰۳۵-۱۰۸۳هـ) به دربار قطب‌شاهیان در حیدرآباد دکن رفته و ملازم و طبیب خاص دربار سلطان عبدالله قطب‌شاه شیعی^۵ گردیده است، وی همچنین بعدها در حدود سال ۱۰۵۵هـ از سوی سلطان قطب‌شاه به صدرات و وزارت رسیده است؛ چند اثر ارزشمند نیز از سوی برخی دانشمندان در همین ایام به نام «حکیم الملک گیلانی» تألیف گردیده است.^۶ وی در این ایام فعالیت‌های علمی چشمگیری داشته و بسیار از آثار وی نیز متعلق به همین دوره است؛ گیلانی به رغم اشتغالات متعدد در امر طبابت و وزارت، در دربار قطب‌شاهیان، حتی به تعلیم فرزندان برخی امرا، همچون عطاء الله گیلانی را نیز عهده‌دار بوده است. بنا به نوشته‌ی برخی مصادر^۷ وی پیش از وزارت، در حدود سال ۱۰۵۰هـ برای مدتی کوتاه، از طرف سلطان عبدالله قطب‌شاه، به عنوان سفیر قطب‌شاهیان، در ایران صفوی، انتخاب گردیده و به ایران آمده بود^۸؛ در برخی مصادر گفته شده وی در سال ۱۰۶۶هـ در قید حیات و در دهلی می‌زیسته است^۹ که گویا مستند محکمی ندارد! و حتی جالب است بدانیم، بنا به نوشته‌ی برخی تراجم‌نویسان، وی در اواخر عمر پس از اقامت کوتاهی^{۱۰} در ایران و تألیف مضمّار دانش در سال ۱۰۷۱هـ به نام شاه عباس ثانی، دوباره به

العارفین و مصباح السالکین در کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی به شماره‌ی «۱۱۵۱۱» (بخط مؤلف) نگهداری می‌گردد (بنگرید به: فهرست الفبایی کتابخانه آستان قدس: ص ۷۴ و فهرست کتابخانه سپهسالار: ج ۵، ذیل شرح الهدایة).

4. اگر بپذیریم که «حکیم صدرالدین گیلانی» مقیم حیدرآباد دکن - هند، پدر صاحب ترجمه، یعنی «نظام الدین احمد گیلانی» بوده است، تردیدی نخواهد ماند که وجود وی در هند، می‌تواند انگیزه و توجیهی بسیار قوی برای مسافرت و اقامت طولانی «نظام الدین گیلانی» در هند، در کنار پدر خواهد بود.

5. *أعیان الشیعة*: ج ۸، ص ۷۱؛ باید دانست که سلطان عبدالله قطب شاه هندی، علاوه بر اینکه خود از ادبای دوران محسوب می‌شده است، در دوره‌ی حکومت خویش، با جذب بسیاری از دانشمندان شیعی از ایران و سایر نقاط، همچون مرحومان علامه میرفندرسکی، علامه ابن خاتون عاملی، نظام الدین احمد گیلانی و بسیاری دیگر، زمینه‌ی بسط علوم و دانش را در حیدرآباد دکن گسترانده و مشوق و زمینه‌ساز تألیفات بسیاری از آثار شیعی در آن خطه گردید. نیز باید دانست که قطب شاه، داماد میر نظام الدین احمد بن محمد معصوم حسینی شیرازی (پدر سید علیخان کبیر و صاحب *سلافة العصر*) بوده است.

6. از جمله این آثار کتاب *دلائل القطیبة فی ردّ الفوائد المدتیة* سید نورالدین علی بن حسین موسوی عاملی (درگذشته به سال ۱۰۶۷هـ) است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه دانشکده‌ی ادبیات تهران به شماره‌ی «۸۳ حکمت» موجود است (بنگرید به: فهرست دانشکده ادبیات تهران: ص ۷۸).

7. *موسوعة مؤلفی الإمامیة*: ج ۴، ص ۲۹۷.

8. آنچه که قطعی است، وی تا سال ۱۰۵۵هـ (زمان تألیف رساله‌ی *فی وجود کلّ الموجودات و هلاکها فی الأسبوع* و چند رساله‌ی دیگر) زنده بوده است، نیز سال وفات وی را - اگر صحیح و مستند بوده باشند - عثمان علی در *فهرست کتابخانه آصفیه* (ج ۲، ص ۴۷۹) سال ۱۰۵۹هـ و ویلهلم آلوارت در *فهرست کتابخانه برلین* (ج ۷، ص ۴۴۳) سال ۱۰۶۱هـ نوشته‌اند و در قید حیات بودن وی پس از آن تاریخ در هاله‌ای از ابهام قرار دارد و تردیدی نیست که گزارش تراجم‌نویسان از وی، پس از این تاریخ (۱۰۶۱هـ) کاملاً مخدوش و بی‌اعتبار و بی‌پایه است!

9. *موسوعة مؤلفی الإمامیة*: ج ۴، ص ۲۹۷.

10. همان‌گونه که مرحوم آغا بزرگ تهرانی نیز در *طبقات أعلام الشیعة* (ج ۵، ص ۲۲) اشاره نموده است، وی در مقدمه‌ی *شجره دانش* که در سال

هند رفته! و در «حیدرآباد دکن» مشهور به «گلکنده» یا جایی دیگر در هند به دیار باقی شتافته است.^{۱۱} همچنان که در کتب تراجم، زوایای زندگی علمی و تاریخ وفات این دانشمند گمنام دقیقاً مشخص نیست، در نام دقیق وی نیز اختلاف نظرهایی بین تراجم‌نویسان رخ داده است؛ در برخی منابع همچون *ریحانة الادب* (ج ۲، ص ۶۰)، فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ج ۲، ص ۴) و ... نام وی به صورت «نظام الدین علی بن حسن بن نظام‌الدین گیلانی مریدانی»^{۱۲} یا «نظام‌الدین احمد بن علی گیلانی» آمده است و به نحو دقیق بیان نموده‌اند که آنان دو نفر هستند یا یک فرد بیش تر نیستند؟

باید دانست که اصحّ اِتِّحَادِ آن دو نام است؛ چنان که برخی تراجم‌نویسان دقیق‌النظر، همچون مرحوم ثقة الإسلام تبریزی در *مرآت الکتب* (ج ۴، ص ۱۵۵) نیز بدان آگاهی داده‌اند: «أقول الذی صرّح المؤلف فی آخر أجزاء شرحه کراراً هو نظام الدین المریدانی اللاهجانی الجیلانی و فی بعضه نظام الدین بن علی، فیعلم منه أنّ علیاً اسم ابیه ...» و همچنین با توجه به بدست آمدن دستنویس خطّ مؤلف کتاب *أنوار الفصاحة و أسرار البلاغة* (شرح نهج البلاغة)، در یکی از کتابخانه‌های یمین، که نام دقیق وی «حکیم الملک، نظام‌الدین احمد بن علی بن حسن مریدانی لاهیجی گیلانی» ثبت گردیده است؛ به نظر می‌رسد این قرائن قوی، فصل الخطابی برای حدس و گمان‌های بی‌پایه و دلیل بوده باشد. شوربختانه نقل ناقص یا بدون دقت کاتبان در ثبت دقیق نام خود یا پدر صاحب ترجمه، در رقم مؤلف و غیر آن، به تدریج زمینه‌ی راه‌یابی خطاهایی در نوشته‌های تراجم‌نویسان گردیده و تصحیقاتی را نیز در ثبت نام دقیق وی به دنبال داشته است! به هر تقدیر از این دانشمند سترگ و بزرگ، آثار علمی، فلسفی، عرفانی، روایی، کلامی و ... چندی در علوم و فنون گوناگون بر جای مانده است که در این نوشتار سعی بر این است، گزارشی کوتاه از این آثار علمی و محلّ وجود نسخه‌های دستنویس آن‌ها، در قالب یک کتاب‌شناسی اجمالی، ارائه گردد.^{۱۳}

۱۰۴۵هـ نوشته است، آورده که پس از واقعه‌ی فتح قلعه‌ی نواب مهابت خان در دولت آباد و سوختن برخی کتب وی، او قصد داشته به وطنش ایران برگردد؛ لیکن به اصرار قطب‌شاه و فرستاده‌اش، وی سال‌ها در حیدرآباد هند، رحل اقامت افکنده است.

11. به نظر می‌رسد وجه اینکه برخی تراجم‌نویسان با مستندات سست و مستمسکات بی‌پایه‌ی خود، اصرار دارند زمان حیات حکیم الملک را تا سال ۱۰۷۱هـ بکشانند، و یا به اثبات برسانند که وی در اواخر عمر خویش به ایران و اصفهان مسافرت نموده است، تردیدی نیست، تألیف *مضمار دانش* به نام شاه عباس ثانی (۱۰۵۲-۱۰۷۷هـ) در سال ۱۰۷۱هـ در اصفهان است؛ لیکن همان‌گونه که خواهیم دید موضوع *مضمار دانش* و انتساب آن به وی، کاملاً منتفی است و به این ترتیب اگر این نظر را هم بپذیریم که وی مدّت کوتاهی در سال ۱۰۵۰هـ از طرف قطب شاهیان در ایران صفوی، به عنوان سفیر منصوب گردیده و به ایران آمده است، مطمئناً مستمسکی و مستندی قابل قبول در دست نیست که وی اقامت طولانی در ایران داشته است.

12. باید افزود، در پایان نسخه‌ی شماره‌ی «۱۳۹۸۹» *انوار الفصاحة* (ج ۳)، کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی (ره) نیز نام وی به همین صورت ذکر شده است!

13. به جهت کثرت تشّت و تفرّق آثار «نظام‌الدین احمد گیلانی» در فهراس و منابع مختلف، این امکان منتفی نیست که تعدادی از آثار «نظام‌الدین احمد بن ملاصدرای شیرازی» و ... نیز ناخواسته احیاناً داخل این کتابشناسی گردیده باشد، چنان‌که *مضمار دانش* بنابر تحقیقی که انجام داده‌ایم، از اوست؛ البتّه در این مقال سعی بلیغ نموده‌ایم که انتساب آثار مذکور به «حکیم الملک گیلانی» با قطعیت بوده باشد و از ذکر مواردی که تخصّصاً و تخصیصاً خارج گردیده، احتراز شده است، همچون *مجمع الصنایع* (بنگرید به: *الذریعة*: ج ۲۰، ص ۳۲)، که بیت پایانی و تاریخ تألیف آن (۹۱۷هـ) بوده و قاعدتاً انتساب آن به «نظام‌الدین احمد» صاحب ترجمه، منتفی است؛ لیکن به هر تقدیر، به جهت تساوی نام و مشرب و نزدیکی زمان حیات آنان، گاه تشخیص حقیقت امر برای یک پژوهشگر، جداً مشکل می‌شود؛ بنابر این ورود برخی خطاهای ناخواسته، شاید تا حدودی طبیعی نماید! نیز به جهت عدم دسترسی به متن برخی آثار مؤلف، احتمال تداخل نادری از مدخل‌ها در همدیگر، اجتناب‌ناپذیر است!

۱) آداب (= أدب) الصبيان^{۱۴}

رساله‌ای فلسفی به زبان فارسی در بیان موضوعات و حدود و رسوم علوم است که به زبان ساده و برای مبتدیان نگارش یافته است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۸»^{۱۵} (برگ ۸۴-۸۹) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹» مجامیع^{۱۶} موجود است.

آغاز: «الحمد لله على نواله و الصلوة على محمد و آله ...».

انجام: «... وابسته مبدأ باشی آن ذات حضرت باری تعالی است».

۲) آداب المتعلمین = تعالیم الصبيان^{۱۷} = کیفیت تعلیم الصبيان و تکمیل نفوس الإنسان (رسالة فی ...)

رساله‌ای فلسفی به زبان عربی در بیان موضوعات، غایات، تحصیل، شناخت، حدود علوم و تکمیل نفوس است که با نقل برخی نکات تاریخی، در چند «مقاله» برای مبتدیان نگاشته شده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۹»^{۱۸} (برگ ۸۹-۹۴) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹» مجامیع^{۱۹} موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذى خلق الإنسان و علمه البيان و به فضله على سائر الحيوان ... و بعد فيقول الفقير إلى الله الغنى نظام الدين أحمد الكيلاني: إن هذه رسالة مشتملة على كيفية تعليم الصبيان و تکمیل نفوس الإنسان بتحصيل حدود العلوم و معرفة رسومها بأقصر البيان ... و ترتبها على مقالات و سميتها بـ آداب المتعلمين ...».

انجام: «... و أجمعوا كلهم على أن المسيح ولد مريم و صلب و قتل».

۳) آفاق و انفس و حکمت خالق

رساله‌ای عرفانی به زبان فارسی در تبیین سیر آفاقی و انفسی است که گویا مؤلف آن را در شرح و بسط آیه‌ی شریفه‌ی ﴿سنريهم آياتنا فى الآفاق و فى أنفسهم حتى يتبين لهم أنه الحق﴾^{۲۰} نگاشته شده است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۱۹»^{۲۱} (برگ ۶۹-۷۲) موجود است.

14. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۲/۱، ص ۷۳۱.

15. الآثار الخطية في المكتبة القادرية: ج ۵، ص ۶۱.

16. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

17. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۲/۱، ص ۷۳۱؛ در این مصدر زبان کتاب فارسی دانسته شده است!

18. الآثار الخطية في المكتبة القادرية: ج ۵، ص ۶۱.

19. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

20. سوره‌ی فصلت: ۵۴.

21. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

۴) ابطال تناسخ و کیفیت آن = بیان التناسخ و إبطاله (رسالة في ...)

رساله‌ای کلامی و فلسفی به زبان فارسی در تبیین «تناسخ» و اثبات بطلان آن از منظر شیعی است. میر سید شریف جرجانی در *التعريفات* درباره‌ی «تناسخ» گوید که: آن عبارت از تعلق روح به بدن دیگر، بعد از مفارقت آن از بدن اول بدون آنکه زمانی فاصله شود، چه بین روح و جسد تعشق ذاتی است. تهنوی نیز در *کشف اصطلاحات الفنون* آورده که: تناسخیان گویند نفوس ناطقه پس از مرگ هنگامی مجرّد از ابدان خواهد بود که جمیع کمالات نفسانی را در مرحله‌ی فعلیّت حائز شده باشد و چیزی از کمالات در مرحله‌ی بالقوه برای او نمانده باشد، امّا نفوسی که از کمالات بالقوه‌ی آنها چیزی باقی است در بدنهای انسانی میگردد از بدنی به بدن دیگر نقل کند تا بغایت کمال از علوم و اخلاق برسند که آنگاه مجرّد و پاک از تعلق به بدنهای باقی ماند و این انتقال را «نسخ» نامند و گویند پاره‌ای از نفوس ناطقه از بدن انسان به بدن حیوان که مناسب با اوصاف آنان است نزول کند چنانکه بدن شیر برای شجاع و بدن خرگوش برای ترسو و این انتقال را «مسخ» گویند و نیز گویند که بعضی از نفوس ناطقه به اجسام گیاهی انتقال یابند که آن را «رسخ» نامند و بعضی دیگر که به جماد منتقل شوند و آن را «فسخ» گویند^{۲۲}. ناگفته نماند که کلمه‌ی «تناسخ» در عنوان رساله، در فهرست آصفیه به اشتباه، «تناسب» نوشته شده و شوربختانه از آنجا نیز این اشتباه و خطای مسلم به سایر منابع و فهرس^{۲۳} دیگر راه یافته است! چنانکه برخی، آن را رساله‌ای در موضوع ریاضیات و «تناسب» و ابطال آن دانسته‌اند! نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، *شجره دانش* در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۴} و کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۴»^{۲۵} (برگ ۷۷) موجود است. آغاز: «الحمد لله الذي يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي ويحيي الأرض بعد موتها...». انجام: «... بجانب نفس و این هر دو محال، پس تناسخ باطل باشد».

۵) اثبات لذات عقلیه

رساله‌ی فلسفی کوتاهی به زبان فارسی در اثبات لذات عقلی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، *شجره دانش* در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۶} موجود است.

۶) إثبات الواجب و التوحيد و الصفات و إثبات النبوة و الإمامة و إثبات إباحة المتعة (رسالة في ...)

رساله‌ای کلامی به زبان عربی است که مؤلف در آن از دیدگاه شیعی، با بهره‌گیری از برخی آثار و متون روایی همچون کتاب *عیون أخبار الرضا علیه السلام* تألیف ابو جعفر محمد بن علی قمی مشهور به شیخ صدوق (درگذشته به سال

22. لغت نامه دهخدا: ماده‌ی «تناسخ».

23. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۴، ص ۲۵۹۳.

24. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

25. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۹.

26. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

۳۸۱هـ)، به اثبات اصول دین و مذهب تشیع، از توحید و نبوت و معاد و امامت و مسائل پیرامون آن‌ها پرداخته و نیز در میان مباحث نیز، دلالتی عقلی و نقلی بر اباحتِ مُتعه ذکر نموده است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانهی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۷} و کتابخانهی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۰»^{۲۸} (برگ ۷۰-۷۳) موجود است.

آغاز: « الحمد لله الواحد الأحد الصمد السرمد لا والد له و لا ولد و لا معه أحد ... أمّا بعد فهذه رسالة شريفة مشتملة على دليل إثبات الواجب و التوحيد و الصفات و إثبات النبوة ببرهان العقلي و الإقناعي و إثبات الإمامة بدليل الإفحامى النقلى و إثبات إباحتة المتعة بالسنة و الإجماع و النصّ الجلى و أسئلة كثيرة متفرقة مع أجوبتها منقولة من كتاب عيون الأخبار الرضا عليه السلام ...».

انجام: «... و هو معمول السامرى و لم يركض فى رحم كما لا يخفى».

۷) إثبات الواجب من كلام أمير المؤمنين على بن أبي طالب عليه السلام

رساله‌ای کلامی به زبان عربی است که مؤلف در آن با بهره‌گیری از کلمات نورانی و گهربار حضرت مولی‌الموحدین امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه آلاف التحية و الثناء در توحید به اثباتِ نقلی واجب تعالی شأنه پرداخته است. نسخه‌ی دستنویسی از این اثر در کتابخانهی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۳»^{۲۹} (برگ ۴۱-۴۲) موجود است. آغاز: «يا الله المحمود فى كلِّ فعالة، بلغ عبدك إلى أكمل كماله بحقِّ محمد و آله و بعد فيقول الفقير إلى غفران ربّه الغنى نظام الدين أحمد المَقَّب بحكيم الملك الجيلانى: إني جمعت فى هذا الكتاب بعض صغار فقرات كلام ... على بن أبي طالب ...».

انجام: «... و لا تجزع إذا ما ناب خطب؛ فكم من لطف خفى».

۸) اثر دعا و رقا و سحر در رفع شرّ (رساله در بیان ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در بیان تأثیر ادعیه و تعویذات در دفع بلیات، شرور، شیاطین، جتیان و انسیان است! نسخه‌ی دستنویس آن در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانهی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۰} موجود است. در برخی مصادر^{۳۱} درباره‌ی این نوع رساله‌های حکیم الملك گیلانی چنین اظهار نظر شده است: «این پزشک به برخی خرافات و اوهام در دانش پزشکی اعتقاد داشته و آن را در گفتارهای پزشکی خود راه داده است؛ از این رو در ذکر داروها و درمان، به خاصیت چیزهایی مثل دندان، استخوان و سرگین جانوران و کشتن بوم و وارونه سوار شدن بر خر اشاره می‌کند!»

۹) احکام شرح لباب

27. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

28. الآثار الخطیة فى المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۷.

29. همان: ج ۵، ص ۴۹.

30. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

31. دانشنامه ادب فارسی: ج ۴، بخش ۳، ص ۲۵۵۷.

نسخه‌ی دستنویس از این رساله که به زبان فارسی نگارش یافته است، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش، در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۲} موجود است.

۱۰) الحیوانات ذوات السموم و تأثیراتها و علاجها^{۳۳} (رساله فی ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در علم پزشکی در بیان شناخت حیوانات موزی دارای زهر و سم و نیز ذکر تدابیر گزیدگی‌ها و ادویه‌ی لازم برای علاج گزیدگی و دفع زهر آنان است که به نام سلطان عبدالله بن ابراهیم قطب‌شاه هندی (۱۰۳۸-۱۰۸۳هـ) در حیدرآباد دکن - هند نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویسی از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۱»^{۳۴} (برگ ۹۷-۹۸) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۶۰-۱۶۱) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۵} موجود است.

آغاز: «اللهم عافنا فی الدنيا و الآخرة من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا...».

انجام: «... ازدها باشند و الله أعلم بالصواب و السؤال و الجواب و إليه المرجع و المآب».

۱۱) احوال کائنات جو

رساله‌ی کوتاهی به زبان فارسی در طبیعیات است مشتمل بر چند فصل در موضوعاتی همچون رعد و برق و صاعقه و وزش باد و ایجاد قوس و قزح و ... که بیش‌تر با بهره‌گیری از آثار و گفته‌های ابوعلی سینا و سایر حکما و مشاهدات خود تألیف نموده است. دستنویسی از این اثر در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۱۱»^{۳۶} (برگ ۸۱-۹۲) موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذی جعل الأجرّة و الأدخنة أصول کائنات الجو ... و بعد بدانکه ابوعلی سینا در کتاب طبیعیات شفا...».

انجام: «... و حکما آنچه‌ان گفته‌اند یا واجب الوجود! تو دانی و بوعلی».

۱۲) احوال ملوک عجم^{۳۷} (رساله در بیان ...) = اسماء سلاطین الفرس

رساله‌ی کوتاهی به زبان فارسی در تاریخ و اسامی پادشاهان قدیم ایران زمین است که مؤلف با بهره‌گیری از شاهنامه‌ی فردوسی آن را نگاشته است. نسخه‌ای دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۷»^{۳۸} (برگ ۶۴-۶۵) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به

32. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

33. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، صص ۵۲۴-۵۲۵؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۸۳۶.

34. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۲.

35. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، صص ۴۷۳-۴۷۴.

36. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، ص ۲۰۵.

37. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۲، ص ۸۱۱.

38. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، صص ۵۵-۵۶.

شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۹} موجود است.

آغاز: «یا الله المحمود فی کلِّ فعاله و الصلوة و السلام علی محمد و آله و بعده چنین گوید این نیازمند درگاه ...»
انجام: «... برین ترتیب نیاورده است و الله أعلم بالصواب».

۱۳) أخبار الخلفاء (نبذة من ...)

رساله‌ای موجز به زبان عربی در تاریخ و اخبار خلفای اسلامی است که نسخه‌ای از آن در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۴۰} مندرج است.

۱۴) اختصاء و تعلیقات و دیگر مسائل حکمیّه

رساله‌ی کوتاه طبّی به زبان فارسی است که مؤلف در آن به مسأله‌ی عقیم نمودن مردان، کیفیت و عوارض و مسائل جانبی آن از دیدگاه علم پزشکی پرداخته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۵-۲۱۸) در کتابخانه‌ی آصفیّه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۴۱} موجود است.

۱۵) اختیارات نظامی^{۴۲} = منتخب اختیارات بدیعی

منتخبی از کتابی طبّی اختیارات البدیعی فی الأدویة المفردة و المركبة، تألیف شیخ علی بن حسین انصاری مشهور به حاجی زین العطار (درگذشته پس از سال ۷۷۰هـ)^{۴۳} به زبان فارسی است و کلمه‌ی «نظامی» نیز در عنوان این اثر، به نام منتخب آن، صاحب ترجمه، «نظام الدین احمد گیلانی» اشاره دارد. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیّه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۴۴} آمده است.

۱۶) الأخلاق و کیفیّاتها (رسالة فی ...)

رساله‌ای عرفانی به زبان فارسی در تهذیب اخلاق، تذهیب اعمال و استکمال نفس برای سالکان است! نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۸»^{۴۵} (برگ ۱۰۸-۱۰۹) موجود است.
آغاز: «الحمد لله الذی خلقنا بقدر قدرنا باستکمال النفس بتهدیب الأخلاق و تذهیب الأعمال ...».

39. فهرست کتابخانه آصفیّه: ج ۲، صص ۴۷۶ و ۴۷۸.

40. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۷.

41. فهرست کتابخانه آصفیّه: ج ۲، ص ۴۷۵.

42. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۴۶۹؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۲۷۰؛ در فهرست کتابخانه آصفیّه (ج ۲، ص ۴۷۸) نام اثر به صورت «اختیارات نظامی کمالی» ثبت شده است، که به نظر می‌رسد صحیح آن - همان‌گونه که استاد منزوی نیز در فهرست نسخه‌های خطّی فارسی (ج ۱، ص ۶۷۴) نیز تلویحاً اشاره نموده‌اند - «گیلانی» بوده باشد.

43. کشف الظنون: ج ۱، ص ۳۴.

44. فهرست کتابخانه آصفیّه: ج ۲، ص ۴۷۸.

45. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۵.

انجام: «... اجعلنا من السالكين إلى طريق السداد برحمتك يا أرحم الراحمين».

۱۷) ادویه باهیّه (رساله در بیان بعضی ...) = باهیّه^{۴۶} = باه‌نامه^{۴۷} = طلب قوّت باه^{۴۸}

رساله‌ی طبّی به زبان فارسی در بیان ادویه‌هایی که در تقویّت قوّه‌ی باه بکار می‌رود. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله یکی در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی (سنای سابق) در تهران به شماره‌ی «۱۱۹۲/۴»^{۴۹} و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۵۰} موجود است. آغاز (سنا): افتاده «...اگر در شب یا روز شنبه اتفاق افتد بیماری پدید آید و حکم آنکه شب شنبه و روز شنبه تعلق به مریخ دارد...».

انجام (سنا): «... و بعد از آن ده درم هر روز ناشتا تناول نماید چندانکه خواهد ... کند».

۱۸) ادویه مفرده

رساله‌ای است به زبان فارسی در موضوع داروشناسی، که بنا به نوشته‌ی عثمان علی در فهرست آصفیه «در تمام عمر بتجربه حکیم موصوف بیحد مفید ثابت شده، در آن ذکر کرده و شروع از اهلبله نموده» و آن نخستین رساله‌ی مجموعه‌ای نفیس و بزرگ است که در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۰۶ طب»^{۵۱} (کتابت قرن ۱۱هـ در ۳۳۶ص) نگهداری می‌گردد.

آغاز: «شکر و سپاس بقیاس مر صانعی را که بقوّت عقل و تمیز ایشان را از سائر حیوانات امتیاز داده ...».

۱۹) اسامی کلّ العلوم

رساله‌ی موجز به زبان عربی در طبقه بندی علوم و اسامی آنان است که گویا در تألیف آن بیش‌تر از آثار شیخ الرئیس ابوعلی حسین بن عبدالله ابن سینا (درگذشته به سال ۴۲۸هـ) استفاده گردیده است. نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی دولتی برلین ذیل شماره‌ی «۸۴۶۹»^{۵۲} (کتابت ۱۰۶۵هـ) موجود است.

۲۰) استجابتِ دعا = استجابة الدعاء

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در بیان جایگاه، آداب نیایش بدرگاه حضرت سبحان و بیان شرایط و اسباب استجابت

46. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۴۸۰.

47. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۳۰۳.

48. نشریه‌ی نسخه‌های خطّی: دفتر ۱۱-۱۲، ص ۱۴۰.

49. فهرست کتابخانه مجلس سنا: ج ۲، ص ۱۶۵.

50. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

51. همان: ج ۲، ص ۱۱۸.

52. فهرست کتابخانه سلطنتی برلین: ج ۷، ص ۴۴۳.

دعاست. دستنویسی از این رساله در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۱۲»^{۵۳} (برگ ۹۳-۹۸) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۰-۲۱۲) دیگری کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۵۴} موجود است.

آغاز: «ثبت فیض غنی بفیض فیض فی بتبیین تثنیة ... و بعد چنین گوید افر عبادالله نیازمند درگاه اله ...»
انجام: «... و در عرصه اظهار میار، یا ستار بحق محمد و آله الأبرار و الائمه الأطهار ...».

۲۱) استجابتِ دعوات و خواندن و شروط آن = استجابة الدعوات

رساله‌ی دیگری مانند رساله‌ی پیشین به زبان فارسی در بیان استجابتِ دعاست؛ نسخه‌ای از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۸»^{۵۵} (برگ ۳۶-۳۷) و دیگری در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۵۶} (برگ ۳۰۰-۳۰۲) موجود است.

آغاز: «اللهم سامع الدعاء و أمره، و عالم الدعاء و عامله، ماطر العطاء و هامره ...»
انجام: «... دائمی لازمی است؛ اللهم عافنا من شرور الأعداء؛ تم».

۲۲) أسرار الأطباء^{۵۸}

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در موضوع پزشکی و خواص داروهاست که مؤلف آن را در ۴ فصل به نام سلطان عبدالله قطب شاه هندی، فرمانروای گلکنده (۱۰۳۵-۱۰۸۳هـ) در حیدرآباد دکن تألیف نموده است: ۱. داروهائی که شایسته است فرمانروایان با خود داشته باشند؛ ۲. داروهائی که اثر شگفت انگیز دارند؛ ۳. داروهائی که اگر با خود دارند، اثر دارد؛ ۴. دستوره‌ای بهداشتی. وی در این رساله خواص داروها را بیان نموده، لیکن بنا به گفته‌ی مرحوم دانش پژوه، مؤلف در آن بیش‌تر به آثار جادویی آنها می‌نگرد تا مبنای علمی! نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۱۰۷۹/۳۱»^{۵۹} (برگ ۱۸۵-۱۹۵، کتابت ۱۰۵۲هـ) موجود است.

آغاز: «هو هو و ما هو إلا هو، حمد لا محدود ومدح لا معدود مر مالک الملک عالم ... را که ... عالم و آدم را مصور کرده ...»

انجام: «... و تغیر در مزاج راه نمی‌یابد. تمام شد... تألیف اقل خلق الله ... در بلده حیدرآباد خیر بنیاد، صانها الله عن الآفات ...»

53. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۰۵-۲۰۶.

54. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

55. الآثار الحظیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۷.

56. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

57. شماره‌ی این برگ‌ها، به جهت عدم ثبت در فهرست مذکور، تقریبی است.

58. الذریعة: ج ۲، ص ۴۰؛ طبقات أعلام الشیعة (قرن ۱۱هـ): ص ۲۱؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۴۷۲؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۲۷۹.

59. فهرست کتابخانه دانشگاه تهران: ج ۴، صص ۷۱۷-۷۱۸.

۲۳) أسرار الحفیه فی اُبنیة النسبیة

نسخه‌ی دستنویس از این رساله، که به زبان عربی نگارش یافته است، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۶۰} موجود است.

۲۴) اصطلاحات الأَطباء^{۶۱} (رساله در بیان ...)

رساله‌ای در علم پزشکی به زبان فارسی در بیان اصطلاحاتِ تخصصی رایج بین طبیبان است. نسخه‌ای دستنویس از این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۶۲} آمده است.

۲۵) اصول علم منطق (رساله در بیان ...)

رساله‌ی کوتاهی به زبان فارسی در علم منطق است که در آن، اصول آن علم به اختصار بیان گردیده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۴) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۶۳} موجود است. ناگفته نماند که در ادامه‌ی این رساله، فایده‌ای نجومی از مؤلف با عنوان «بودن قمر در بروج اثنا عشر» آمده است که درخور توجه و بررسی است.

۲۶) اصول علوم و اقسام آن^{۶۴} (رساله در بیان ...)

رساله‌ای به زبان فارسی در طبقه‌بندی علوم و بیان اصول علوم و اقسام آن است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۶۵} موجود است.

۲۷) أصول العناصر و کیفیتها بالقوة (رساله فی بیان ...) = اصول عناصر^{۶۶} = ذکر عناصر

اربعه = کیفیت العناصر (رساله فی بیان ...) = خواص عناصر و حال انسان و حیوان^{۶۷}

رساله‌ی کوتاه به زبان فارسی در علوم طبیعی در بیان عناصر اربعه و ماهیت آنها در طبیعت و بدن آدمی است.

60. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

61. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۴۷۲؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۲۸۳.

62. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

63. همان: ج ۲، ص ۴۷۵.

64. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۲/۱، ص ۷۳۷؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۶، ص ۷۴.

65. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

66. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۷۸۳؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۳۹۶.

67. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۸.

نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۷»^{۶۸} (برگ ۱۰۷-۱۰۸)؛ کتابخانه‌ی خدابخش خان بهادر در بانکی پور (پننه) - هند به شماره‌ی «۲۶۴۱/۲۷»^{۶۹}؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۱۷»^{۷۰} (برگ ۶۲-۶۶)؛ نیز دو نسخه در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد - هند، یکی، ذیل شماره‌ی «۳۰۶ طب»^{۷۱} (کتابت قرن ۱۱هـ) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ گیلانی، تحت عنوان شجره دانش (برگ ۱۸۷-۱۸۹)، به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۷۲} موجود است.

آغاز: «شکر و سپاس بی‌قیاس مر صانع بدیع الاساس را که عالم سفلی ...».

انجام: «... نعوذ بالله من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا».

۲۸ اعمال عجائبات و بعضی عملهای غریب و شعبدات

رساله‌ای به زبان فارسی در شعبده‌بازی و برخی اعمال عجیب و غریب خارق العاده است! نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۷۳} موجود است.

۲۹ اعمال غریبه و شرح خواص اشياء و ... (رساله در بیان بعضی ...)

رساله‌ای به زبان فارسی در بیان برخی خواص اشياء و تجربیات طبی و طبیعی خاص است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۷۴} موجود است.

۳۰ اقسام محبت

رساله‌ی کوتاهی به زبان فارسی در بیان اقسام عشق و محبت است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۲-۲۱۳) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۷۵} موجود است.

۳۱ انموذج و جمع مسایل متفرقه در هر علوم

68. الآثار الحظیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۵.

69. معجم التاریخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۳.

70. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

71. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۱۱۸.

72. همان: ج ۲، ص ۴۷۴.

73. همان: ج ۲، ص ۴۷۸.

74. همان: ج ۲، ص ۴۷۶.

75. همان: ج ۲، ص ۴۷۵.

نسخه‌ی دستنویسی از این رساله که به زبان فارسی نگارش یافته است، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۷۶} موجود است.

۳۲) أنوار الفصاحة و أسرار البراعة^{۷۷} = شرح نهج البلاغة

ترجمه و شرحی بر نهج البلاغه حضرت مولی‌الموحّدين امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه السلام، تألیف شریف رضی، ابوالحسن علی بن حسین موسوی (درگذشته به سال ۴۰۶هـ) است که در شش جلد با خطبه‌های جداگانه‌ی بدون نقطه به زبان فارسی و عربی نوشته شده و در آن بیش‌تر از شرح‌های ابن میثم بحرانی، ابن ابی‌الحدید و سایر شروح، استفاده نموده و خود نیز اضافاتی در شرح و بسط آن دارد؛ شارح ابتداء، خطبه را به صورت زیرنویس ترجمه نموده و سپس با عنوان «اقول» آن را شرح می‌نماید و به تناسب موضوعات آن، از اشعار فارسی و عربی برخی شاعران، بهره می‌برد. باید افزود که جلد اول اثر حاوی مقدمه‌ی در ۴ نهج است: النهج الاول فی مباحث الدلالات و ما يتعلّق بها؛ النهج الثاني فی محسنات البديع؛ النهج الثالث فی الخطابه؛ النهج الرابع فی الإمامة؛ این جلد در روز دوشنبه ۸ محرم الحرام ۱۰۳۴هـ؛ جلد دوم: در شرح خطبه‌های ۲۳ - ۹۸، در همان سال ۱۰۳۴هـ؛ جلد سوم: در شرح خطبه‌های ۹۹-۲۰۱، در شوال ۱۰۳۵هـ؛ جلد چهارم: در شرح خطبه‌های ۲۰۲ تا آخر و از نامه‌ی نخست تا نامه‌ی ۳۰، در روز شنبه سه روز مانده از ذی‌الحجه سال ۱۰۳۵هـ؛ جلد پنجم: شرح نامه‌های ۳۱-۷۹ و جلد ششم: در شرح کلمات قصار، که در محرم الحرام سال ۱۰۳۶هـ در اصفهان به پایان رسیده است. وی در شرح خطبه نخست نهج البلاغه از میرداماد با عنوان «استاد» و «امام» یاد نموده است. مرحومان مدرّس تبریزی در ریحانة الادب^{۷۸} و آغا بزرگ تهرانی در الذریعة^{۷۹} و طبقات اعلام الشيعة^{۸۰} فراغت از تألیف این اثر را روز دوشنبه ۴ ربیع الاول/الثانی سال ۱۰۵۳هـ ثبت نموده‌اند که با توجه به نسخه‌ی خطی مؤلف اثر، تاریخ مذکور صحیح به نظر نمی‌رسد و ممکن است تصحیفی، صورت گرفته باشد! به هر حال تاریخ صحیح فراغت از تألیف این اثر، همان سال ۱۰۳۵هـ می‌باشد. مرحوم ثقة الاسلام تبریزی درباره‌ی این اثر پس از آوردن سطری از سرآغاز آن، در عبارتی انتقادی می‌نویسد: «... خطبة باقی مجلدات الخمس کلّها خطب خالیة من الحروف المعجمة مطوّلة و يظهر من مقالاته زعمه تسلطه فی البديعیات و آورد فی النهج الثاني عند ذکر المحسنات شیئاً من کلام نفسه و الذی یعجبنی ما آورده فی صنعة الحذف و هو إتيان الكلام خالياً من بعض الحروف؛ قال و للمؤلف خطب كثيرة فی هذه الصنعة أحدهما ... ثمّ ذکر کلمات من کلّ خطبة و هی التي بدءها مجلّدات کتابه؛ قال و نظم كثير کما فی مدح الرسول صلّى الله عليه و آله و من جملة أبياته هذا:

مکرّم لو أمدحه أمدح له و الكلّ مادح له و لو ألومه له ألوم له ما لادم أحد له ...».

76. همان: ج ۲، ص ۴۷۷.

77. الذریعة: ج ۲، ص ۴۳۶ و ج ۱۴، صص ۱۳۶-۱۳۷؛ کشف الحجب و الأستار: ص ۶۹؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۶، ص ۵۱۰؛ طبقات اعلام الشيعة: (قرن ۱۱هـ): صص ۲۱ و ۴۱۳؛ الغدير فی الكتاب و السنة: ج ۴، ص ۱۸۹؛ مرآت الکتب (چاپ تصویری): ج ۴، ص ۱۵۴-۱۵۵.

78. ریحانة الأدب: ج ۲، ص ۶۰.

79. الذریعة: ج ۱۴، صص ۱۳۶-۱۳۷.

80. طبقات اعلام الشيعة (قرن ۱۱هـ): صص ۴۱۳.

نسخه‌هایی از این اثر در کتابخانه‌ی سیّد محمد بن عبدالعظیم الهادی در بین به شماره‌ی «۳۹۸»^{۸۱} (به خطّ مؤلّف، تصویر در کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی به شماره‌ی «۱۲۶۳»)^{۸۲}؛ کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی (ره) به شماره‌ی «۱۳۹۸۹»^{۸۳} (ج ۳، کتابت ۱۲۳۳هـ در ۵۳۷ برگ)؛ کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد به شماره‌های «۹۴۸۶»^{۸۴} و «۱۷۸۱۱»^{۸۵}؛ کتابخانه‌ی دانشکده‌ی حقوق تهران به شماره‌ی «۲۵۳»^{۸۶}؛ کتابخانه‌ی محمدعلی ترتیب در تبریز^{۸۷}؛ کتابخانه‌ی مدرسه‌ی عالی سپهسالار (شهید مطهری) در تهران^{۸۸}؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۱۶۸»^{۸۹}؛ کتابخانه‌ی ملّی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۳۴۳»^{۹۰} (تصویر در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌های «۹۷۹» و «۹۹۰»)^{۹۱}؛ کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی گلپایگانی در قم به شماره‌ی «۶۶۳۴/۳۴/۴»^{۹۲}؛ کتابخانه‌ی مدرسه‌ی آیت‌الله شریانی در نجف اشرف به شماره‌ی «۴»^{۹۳} و نسخه‌ای را نیز مرحوم آغا بزرگ تهرانی نزد مولوی حسن یوسف هندی در کربلا^{۹۴} دیده است.

آغاز (ج ۱): «بسملة، و به نستعین، الحمد لله الذی دلّ علی ذاته بذاته و جلّ عن مغایرة صفاته و تنزّه عن مجانسة مخلوقاته ... أما بعد فبقول ... نظام الدین أحمد الجیلانی لما کان کتاب نهج البلاغة و نظم الفصاحة و طرق الخطب و الكتابة و سبل الموعدة و الخطابة الذی جمعه السیّد السند الشریف الجلیل ...».

آغاز: (ج ۳): «بسملة، الحمد لله ما أحمد حمده و ما أکرم مدحه و ما أعدل عدله و ما أسما اسمه و ما أعلا حکمه و ما أكمل أمره... و من کلام له علیه السلام روی عنه أنه قال عند دفن سیّدة النساء فاطمة علیهما السلام ...».

انجام: (ج ۳) ... ﴿فقدمم علیهم بذنبهم فسواها﴾^{۹۵} لعموم رضائهم لها فمذکور فی التفاسیر و کتب القصص و الأخبار و به نختتم الکلام و بالله العصمة و التوفیق ... قد تمّت المجلّد الثالث من کتاب أنوار الفصاحة و أسرار البراعة لشرح نهج البلاغة علی یدی القاصرة الكاسرة البائدة ... عفی الله عنهم».

-
81. مصادر التراث في المكتبات الخاصة في اليمن: ج ۱، ص ۵۱۲.
 82. نشریه‌ی میراث شهاب (قم): س ۱۱، ش ۱-۲ (پیاپی ۳۹-۴۰)، بهار و تابستان ۱۳۸۴، صص ۲۴۴-۲۴۹.
 83. فهرست کتابخانه آیت‌الله مرعشی (ره): ج ۳۵ (مخطوط).
 84. فهرست الفباپی کتابخانه آستان قدس رضوی: ص ۳۶۸.
 85. فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی: ج ۱۴، ص ۹۲.
 86. فهرست کتابخانه دانشکده حقوق تهران: ص ۲۴۴.
 87. فهرست کتابخانه سپهسالار: ج ۲، ص ۵۳.
 88. همان: ج ۲، صص ۵۳ و ۱۳۱؛ به نظر می‌رسد، نسخه‌ای از این اثر در سپهسالار نباشد و مرحوم ابن یوسف، تنها گزارشی از این شرح و اثر بدست داده باشد!
 89. فهرست کتابخانه دانشگاه تهران: ج ۲، صص ۴-۶.
 90. فهرست کتابخانه ملّی ملک: ج ۱، صص ۶۹-۷۰.
 91. فهرست عکسی مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۲۲-۲۲۳ و ۲۳۳.
 92. فهرستگان نسخه‌های خطّی حدیث و علوم حدیث شیعه: ج ۲، ص ۲۶۸.
 93. معجم الآثار المخطوطة حول أمير المؤمنين علی بن ابی طالب علیه السلام: ص ۴۶.
 94. الذریعة: ج ۲، ص ۴۳۶.
 95. سوره‌ی الشمس: ۱۶.

۳۳) اوراق دانش^{۹۶}

مجموعه‌ای بسیار نفیس از رساله‌های متعدّد و منتخباتی از قصائد و قصص و موضوعات ادبی به نظم و نثر از مؤلف و دیگران است که به زبان عربی و فارسی نگارش یافته است. نسخه‌ای دستنویس^{۹۷} این اثر در کتابخانه‌ی حکیم محمد نبی خان جمال سویدا در لاهور - پاکستان، در ۱۱۴ص، کتابت سال ۱۰۵۷هـ به خطّ مولی محمد بن حاجی محمود لاری (کاتب شجره دانش) موجود است.

۳۴) بازنامه

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در شناختن باز شکاری و کیفیت نگهداری و معالجات آن است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی (سنای سابق) به شماره‌ی «۱۱۹۲/۳»^{۹۸} موجود است. آغاز: «چون باز و نمی جره (؟) و باشه از یک ذاتند بهترین ایشان باز است و دیگر سنج که به او پارسی سنگ گویند مانند باشه است، اما چشم وی ازرق است و بالش کوتاه و سطر ...». انجام: «... گوشت که میدهد باید به روغن زیت آلوده کند؛ در لاغری، گوشت سگ بچه و خوک بسیار مفید است».

۳۵) برون آوردن نام دزدان!

گویا رساله‌ای به زبان فارسی در علوم غریبه است که مؤلف در آن با بهره‌گیری از اعمالی خارق العاده چگونگی شناسایی دزدان و اسامی آنان را بیان می‌دارد! نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۹۹} موجود است.

۳۶) بود و نبود همه چیزها در یک ساعت است و آن هم پایه اعداد بی‌نهایت است!

(رساله در اینکه ...)^{۱۰۰}

شاید بخش نخست این رساله نظر به آیه‌ی شریفه‌ی ﴿کُنْ فیکون﴾^{۱۰۱} دارد و بخش دوم آن نیز در موضوع ریاضیات است! که به زبان فارسی و عربی در ماه ذی‌الحجه الحرام سال ۱۰۵۶هـ تألیف گردیده است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۱۸»^{۱۰۲} (برگ ۶۶-۶۹) موجود است.

96. دانشنامه ادب فارسی: ج ۴، بخش ۳، ص ۲۵۵۷؛ موسوعه مؤلفی الإمامیه: ج ۴، ص ۲۹۷.

97. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان: ج ۷، ص ۸۶۸.

98. فهرست کتابخانه مجلس سنا: ج ۲، ص ۱۶۴.

99. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

100. موسوعه مؤلفی الإمامیه: ج ۴، ص ۳۰۰.

101. سوره‌ی بقره: ۱۱۲.

102. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

۳۷) پیدایش پزشکی و تحقیق در الهام و لذت عقلی^{۱۰۳}

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در موضوع علم پزشکی است که در سه فصل نگارش یافته است و در فقرات پایانی آن مؤلف به ترجمه و شرح نهج البلاغه (انوار الفصاحه) خود اشاره نموده است: «چنانکه امیر کلّ امیر در کتاب نهج البلاغه که فقیر آن را ترجمه فارسی کرده و شرح عربی نموده است». نسخه‌ای دستنویس این رساله، مربوط به سده‌ی ۱۱هـ به شماره‌ی «۳۲۲۳/۵»^{۱۰۴} (برگ ۵۶-۶۲) در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

۳۸) تأثیر نفوس

رساله‌ای به زبان فارسی در موضوع اخلاقی - عرفانی و روانشناسی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۰۵} موجود است.

۳۹) تاریخ احوال شیخ ابونصر فارابی ...

رساله‌ای به زبان فارسی کوتاه در شرح احوال معلّم ثانی، ابونصر محمد بن احمد فارابی (درگذشته به سال ۳۳۹هـ) و برخی دیگر از حکما و علما و فلاسفه و طبیبان است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش، در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۰۶} موجود است.

۴۰) تدبیر الحبلی (رسالة فی ...)

رساله‌ای طبّی به زبان فارسی در تدبیر زنان باردار در مراقبت‌های لازم و زایمان است. این رساله‌ی موجز در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۱۰۷} مندرج است.

۴۱) التعضیلات

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی درباره‌ی چند شبهه‌ی کلامی، عرفانی که مؤلف آن را برای برخی دانشمندان حیدرآباد فرستاده است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی مدرسه‌ی عالی سپهسالار (شهید مطهری) به شماره‌ی «۲۹۱۹/۱۸»^{۱۰۸} (برگ ۱۴۲ الف - ۱۴۲ ب) موجود است. آغاز: «بسملة، الحمد لله على إفضاله .. و بعد فيقول ... نظام الدين احمد الملقب بـ فلک نظام الدين الجیلانی: إنّ شبهات مسمّاة بالتعضیلات ... كتبها إلى بعض أفاضل حیدرآباد ...».

103. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۴۸۶؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۳۲۹؛ موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۰.

104. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، صص ۲۱۸۳-۲۱۸۴.

105. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

106. همان: ج ۲، ص ۴۷۶.

107. الآثار الخطّیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۸.

108. فهرست کتابخانه سپهسالار: ج ۳، صص ۴۵۰-۴۵۱.

انجام: «كما لا يخفى على التّعفن بعد الغور».

(۴۲) تعلق نفس بأعدل اعضاء^{۱۰۹}

رساله‌ی کوتاه به زبان فارسی در موضوع طبّ و روانشناسی است در اینکه نفس آدمی به اعدل اعضای وی متعلق است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۸-۲۱۹) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۱۰} موجود است.

(۴۳) تعلیقات علی کتاب من لایحضره الفقیه

تعلیقاتی به زبان عربی بر برخی فرازهای مشکل کتاب من لایحضره الفقیه، تألیف ابوجعفر محمد بن علی قمی مشهور به شیخ صدوق (درگذشته به سال ۳۸۱هـ) است که محشّی در آن به برخی نوشته‌های استادش میرداماد، محمدباقر بن محمد استرآبادی (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) نظر دارد؛ در برخی مصادر^{۱۱۱} گفته شده که این تعلیقه بر کتاب حلّ مشکلات کتاب من لایحضره الفقیه استادش میرداماد است، لیکن چنین کتابی - بنا بر آگاهی راقم سطور - با این عنوان، جایی ملاحظه نگردیده و آنچه هست با عنوان، حاشیه کتاب من لایحضره الفقیه ثبت شده که تنها نسخه‌ی آن نیز در کتابخانه‌ی شخصی مرحوم فخرالدین نصیری در تهران موجود است و میکروفیلمی از آن نیز در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۶۰۳۰»^{۱۱۲} موجود است. نسخه‌ی دستنویس از این تعلیقات ارزشمند در کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «H.I.۳۸» (در ۴۰ برگ) موجود است.

(۴۴) التفسیر (رسالة فی ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی در تفسیر برخی سوره‌ها و آیات قرآن کریم است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۱۳} آمده است.

(۴۵) تفسیر بعض أسماء الحکماء القدمات

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی در شرح احوال و اسامی برخی حکما و فلاسفه‌ی قدیم یونان و ایران است که در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۱۱۴} مندرج است.

109. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۳۸۰.

110. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

111. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، صص ۲۹۷-۲۹۸.

112. فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران: ج ۳، ص ۱۹۳.

113. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

114. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۷.

۴۶) تلخیص درّه الغواصّ فی أوهام الخواصّ^{۱۱۵} = منتخب کتاب درّه الغواصّ ...

درّه الغواصّ فی أوهام الخواصّ^{۱۱۶} کتابی است ادبی در موضوع لغت که از سوی ابو محمد قاسم بن علی بن محمد بصری حریری، صاحب المقامات (در گذشته به سال ۵۱۶هـ) تألیف گردیده است؛ حریری در آن اثر، حدود ۲۵۰ کلمه از اغلاط مشهور بکار رفته در عبارات و کلمات و ابیات دانشمندان و شاعران را جمع آوری نموده و سپس با دلائل خود، غلط بودن آن الفاظ را بیان نموده و معادل صحیح آن را می‌آورد؛ حکیم الملک گیلانی مختصری از این اثر فراهم آورده است؛ به گونه‌ای که وی شواهد آن را انداخته و اقتصار بر کلمات مستعمله و صحیح آن‌ها کرده است؛ وی در مقدمه‌ی آن گوید که در کمتر از ۴ ساعت، این انتخاب را انجام داده و نیز اغلاط بکار رفته‌ی دیگری که حریری از آن‌ها یاد نکرده، در پایان آن تلخیص، افزوده است. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر که به زبان عربی تألیف گردیده، در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۱»^{۱۱۷} (برگ ۷۳-۷۵)؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۷»^{۱۱۸} (برگ ۶۹-۸۰)، کتابت سده‌ی ۱۱هـ)؛ نسخه‌ی دیگر در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۱۹} و همچنین بنا به نوشته‌ی مرحوم ابن یوسف حدائق شیرازی در فهرست سپهسالار^{۱۲۰}، نسخه‌ی دیگری هم - که در زمان حیات منتخب تحریر گردیده - به ضمیمه‌ی ۱۲ رساله‌ی دیگر از همو، نزد محمدعلی خان تربیت در تبریز موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذي خلق الإنسان و علمه اللغات و البيان ... أمّا بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد الكيلاني: هذه رسالة منتخبة من كتاب درّه الغواصّ فی أوهام الخواصّ للشيخ العلامة فخرالبلاء أبو القاسم بن عثمان بن الحريري البصري انتخبه بحيث أخذت اللغات كلّها مع ذكر التخطئات و التصحيحات إشعاراً على يسر من وجوه الخطيئات تاركاً لذكر المستشهدات من الأشعار و الأمثال و كلمات الأكاير و الآيات القرآنيّة اقتصاراً على أقلّ ما يحتاج إليه ...».

انجام: «... و هو خطأ لأن أسماء الجنس المذكّر لا يجمع بالألف و التاء».

۴۷) توبه و نيّت آن و صيغه آن

رساله‌ای اعتقادی به زبان فارسی در موضوع توبه‌ی حقیقی و چگونگی نيّت و صيغه‌ی آن است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۲۱} موجود است.

115. الذريعة: ج ۴، ص ۴۲۲؛ ریحانة الأدب: ج ۲، ص ۶۰؛ موسوعة مؤلفي الإمامية: ج ۴، ص ۳۰۰.

116. كشف الظنون: ج ۱، صص ۷۴۱-۷۴۲.

117. الآثار الخطيئة في المكتبة القادريّة: ج ۵، صص ۵۷-۵۸.

118. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.

119. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

120. فهرست کتابخانه سپهسالار: ج ۲، صص ۱۹-۲۰؛ حضرت آيت الله روضاتی در فهرست کتابخانه‌های اصفهان (ج ۱، ص ۱۵) فرموده‌اند که مجموعه‌ای از رسائل نظام الدين احمد گیلانی، از جمله تلخیص درّه الغواصّ در کتابخانه‌ی سپهسالار می‌باشد، که صحیح نیست!

121. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

۴۸) جامع العلوم^{۱۲۲} = مقامات نظامی = المقامات = مقامات فی بیان الشبهات

کتابی به عربی در علوم فنون گوناگون از طبیعیات و اعتقادات و بنا به نوشته‌ی استاد حجّتی «کتابی در گوناگونی دانش‌ها» است، که مؤلف در آن به برخی شبهات مطرح در علوم و فنون پاسخ داده است و بنا به نوشته‌ی عثمان علی در فهرست کتابخانه‌ی آصفیه «حکیم موصوف در این رساله ... اکثر شبهاتی که در فنون حکمیّه و علمیّه و دینیّه راه می‌یافت ... تحریر فرموده، داد کمال تبخّر و تمهّر در فنون داده!» جالب است بدانیم که مؤلف مدّعی است که: «در این اثر جوهری از علوم و فوننی از حکمت، جمع شده، که تاکنون احدی به غایت آن راه نیافته و جنّ و انسی به حریم و ساحت آن دست نیازیده است!» نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۲»^{۱۲۳} (برگ ۹۸-۱۰۴)؛ کتابخانه‌ی ملّی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۲۲»^{۱۲۴} (برگ ۸۳-۱۱۴) و نسخه‌ی دیگری نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۶۱-۱۶۲) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۲۵} موجود است؛ نیز در همین مجموعه‌ی نفیس آصفیه (برگ‌های ۲۰۹-۲۱۰) پراکنده‌هایی به نقل از المقامات با عنوان: «من الالغاز المسائل المنقولة من المقامات (و) کلمات متفرقة حکمیّه نقلیه و عقلیّه و بیان معنی مفتوح العنوة» آمده که بایستی بخش‌هایی از همین المقامات وی بوده باشد. ناگفته نماند که منظور از «نظامی» در بخشی از عنوان اثر (مقامات نظامی)، اشاره به نام خود مصتّف «نظام الدین احمد» دارد و هیچ ارتباطی با «نظامی گنجوی» ندارد!

آغاز: «الحمد لله الموجود بجلاله، المحمود بفعاله، المعبود بکماله، المقصود بجماله ... أمّا بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد الجيلاني: إني قد جمعت في هذا الكتاب وجوهاً من العلوم و فنوناً من الحكمة التي لم يطلع عليها أحد إلى الآن و لم يطمئن إنس و لا جان ...»!

انجام: «... قل كل من عند الله و تحبس نفس النفس و الله أعلم بالصواب».

۴۹) الجبر و التفويض^{۱۲۶}

رساله‌ی به عربی در بیان مسأله‌ی جبر و تفویض از دیدگاه کلام شیعی است که در یک فصل کوتاه نگارش یافته است. نسخه‌ای دستنویس از آن مربوط به سده‌ی ۱۱هـ، به شماره‌ی «۳۲۲۳/۱۱»^{۱۲۷} (برگ ۹۵-۹۸) در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

۵۰) چوب چینی و قهوه و چائی و تنباکو^{۱۲۸}

-
122. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۸.
123. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، صص ۶۲-۶۳.
124. فهرست کتابخانه ملّی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.
125. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، صص ۴۷۳-۴۷۵.
126. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۸.
127. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.
128. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۴۱۴؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۸۲۷.

رساله‌ای طبّی و طبیعی در خواصّ دارویی و کیفیت بکارگیری و خوردن چوب چینی و قهوه و چائی و تنباکو در علم پزشکی برای معالجات طبّی است که به زبان فارسی نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۲۹} موجود است

(۵۱) حاشیه‌ی الأفق المبین^{۱۳۰}

تعلیقه‌ای مختصر به زبان عربی بر کتاب الأفق المبین استادش، میرداماد، محمدباقر بن محمد استرآبادی (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) در مسأله‌ی «عدمی بودن شرّ» که با حاشیه‌ای خود مرحوم میرداماد، با نشان «منه رحمه الله تعالی»، در هامش تلفیق شده است. نسخه‌ی دستنویس از آن مربوط به سده‌ی ۱۱هـ به خطّ محمد مؤمن جدیدالاسلام کشمیری، به شماره‌ی «۳۹۰۱/۷»^{۱۳۱} (برگ ۳۸) در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران موجود است. رساله‌ای با عنوان کیفیت وجود الشرور در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۶»^{۱۳۲} (برگ ۷۸-۷۹) نگهداری می‌گردد که ممکن است نسخه‌ی دیگری از این حاشیه بوده باشد.

آغاز: «بسملة، ینبغی أن یعلم أن الشرور المشاهدة إنما هی شرور بالعرض...».

انجام: «من أن الموجودات بما هی موجودات لیست بشرور؛ هذا ممّا یتعلّق بالکتاب الشریف الموسوم بـ الأفق المبین و إنما علّقه به نظام الدین الجلیلی، أذاقه الله حلاوة التحقیق».

(۵۲) حبیب الإله من النبی و أعاجب الخواصّ من الأشياء (رسالة فی بیان ...)

رساله‌ی کوتاه طبّی به زبان عربی است که گویا مؤلف در آن به برخی روایات و فرموده‌های طبّی نبوی و نیز اقوال پزشکان شهر استناد جسته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۰۳-۲۰۴) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۳۳} موجود است.

(۵۳) حدوث الدهر^{۱۳۴} = حدوث العالم

رساله‌ی کوتاه فلسفی در مسأله‌ی حدوث عالم به زبان عربی است که مؤلف در آن با استناد به گفته‌های استادش میرداماد (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) و برخی فلاسفه‌ی قدیم و ابن سینا، پس از تقسیم بندی حدوث به دهری و زمانی، پیرامون موضوع به نقض و ابرام آن پرداخته است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به

129. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

130. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۸.

131. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۲، ص ۲۸۸۹.

132. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۰.

133. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

134. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۲/۱، ص ۷۸۲؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۶، ص ۱۳۳؛ در این مصادر زبان رساله، فارسی ثبت

شده است که با توجه به نسخ متعدد آن، زبان آن عربی است!

شماره‌ی «۹۸۱/۴»^{۱۳۵} (برگ ۲۹-۴۰)؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳»^{۱۳۶} (برگ ۳۲-۳۳)؛ کتابخانه‌ی خداجخش خان بهادر در بانکی پور (پتنه) - هند به شماره‌ی «۲۶۴۱/۳۳»^{۱۳۷} (کتابت ۱۱۰۰هـ) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۹۱-۱۹۴) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹» مجامیع^{۱۳۸} موجود است.

آغاز: الحمد لله الذي خلق العالم من اللاشيء المحض و ليس الصفر و العدم الصريح بالإمكان أى بسبب الإمكان الذاتي بلازمان ... و بعد فيقول الفقير إلى رحمة ربه الغنى نظام الدين أحمد الجيلاني ... اعلم أيها الأخ البارّ الزكي صاحب الطبع المستقيم و الفهم القوى القويم ممن يشتهي أن يسمع من الحكمة الإيمانية و لبّ الحجّة البرهانية في الحكمة اليونانية، أن خلاصة ما أفاد أستاذنا في العلوم في تصنيفاته من الخلسة الملكوتية القدوسية التي قرئتها عليه ...».

انجام: «مجموع النفوس الكلّ و مجموع العقول عقل الكلّ و أكثرهم خصّ العالم بالسماء غير ملتفت بالكائن الفاسد».

۵۴ حذاق التراجمه في الإسلام

نسخه‌ای دستنویس از این رساله که به زبان عربی نگارش یافته است، در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۱۳۹} مندرج است.

۵۵ حقیقه الجوهر و العرض (رسالة في بيان ...)

رساله‌ای فلسفی کوتاهی به زبان عربی و فارس در بیان ماهیت و حقیقت جوهر و عرض است و اینکه «هر یک بدون دیگر در وجود یافت همی شود، گو جوهر اشرف و اعلی و اقدم است و عرض ادنی و مؤخر است ... و جوهر بی عرض مؤثر نیست»؛ در آغاز این رساله ابیاتی به زبان فارسی و عربی و نیز دو خطبه‌ی فارسی و عربی آمده است. نسخه‌ی دستنویس بخط مؤلف آن در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۵۹-۱۶۰) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۴۰} و دیگری در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۰»^{۱۴۱} (برگ ۹۵-۹۶) موجود است.

آغاز^{۱۴۲}: «الحمد لله رب العالمين و يا من ذكره شرف للذاكرين ... أمّا بعد حمد واجب الوجود لذاته القیوم بالبقاء و الدوام ...».

انجام: «... و هو التأثير التاسع الانفعال و هو التأثير كما قرّر مشروحاً في موضعه».

135. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، ص ۲۰۲.

136. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۵.

137. معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم: ج ۱، صص ۳۹۳-۳۹۴.

138. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴ در مصدر، تحت عنوان رساله در بیان حدوث دهری ثبت گردیده است.

139. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۷.

140. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۳.

141. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۲.

142. در فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۵، ص ۶۲، ابیات عربی و فارسی و خطبه‌ی فارسی آغاز این رساله ثبت نشده است!

۵۶) حقیقه الوجود و لوازمه و کیفیتّه (رسالة فی ...)

رساله‌ای فلسفی به زبان فارسی در ماهیت و حقیقت و مباحث پیرامون وجود است. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۳»^{۱۴۳} (برگ ۷۵-۷۷) و کتابخانه‌ی ملی از میر - ترکیه به شماره‌ی «۱۱۸۲/۱۰»^{۱۴۴} (برگ ۱۵۳-۱۵۶) موجود است و بنا به نوشته‌ی علیرضا قره بلوط در *معجم التاریخ*، این اثر در سال ۱۳۱۶ هـ در استانبول به چاپ رسیده است.

آغاز: «حمد بی حدّ و ثنای بی عدّ مر صانعی را را جلّ شأنه و عظم برهانه ...»
انجام: «... اسفل السافلین کرد و أعود و ألوذ بربّ العالمین».

۵۷) حکایات غریبه

مرحوم ابن یوسف حدائقی در فهرست سیهسالار (ج ۲، ص ۲۰) پس از اینکه گزارشی از تکملة درّه الغواص نظام الدین احمد گیلانی ارائه نموده است، وعده داده که ذیل حکایات غریبه‌ی وی، از مؤلفات دیگر وی نام خواهد برد؛ لیکن شوربختانه، به هر دلیل ممکن، این وعده به فراموشی سپرده شده و در فهرست مذکور مطالبی در این باره‌ی این اثر یا سایر آثار وی چیزی معرفی نشده است! از قرائن عبارات مرحوم حدائقی بر می‌آید که بایستی نسخه‌ای از این اثر فارسی و عربی نزد مرحوم محمدعلی خان تربیت در تبریزی بوده باشد و الله اعلم.

۵۸) خرد و سخن^{۱۴۵}

مجموعه‌ای به فارسی از قصائد مؤلف و برخی شاعران در فضائل عقل و حکمت است که در چند فصل از سوی مؤلف جمع آوری و در این مجموعه نگارش یافته است؛ نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی حکیم محمد نبی خان جمال سویدا در لاهور - پاکستان (با کتابت ۱۰۵۷ هـ به خط مولی محمد بن حاجی محمود لاری، در ۴۰ برگ) موجود است^{۱۴۶}.

۵۹) الخطاب إلى المجتهدین^{۱۴۷} = الاجتهاد (رسالة فی ...) = العجز عن الاجتهاد والتوقف

و التوکل علی الله

گویا رساله‌ای است انتقادی به زبان عربی که در آن مؤلف به نقد برخی استدلالات فقیهان و مجتهدان و توصیه‌هایی به آنان پرداخته است!^{۱۴۸} آنگونه که در ابتدای امر پیداست، مؤلف گویا مشرب اخباری داشته و در این رساله بر اجتهاد و مبانی اجتهادی اصولیان اندکی خورده گرفته است! هر چند که کتاب *الدلائل القطیبه* سید نورالدین علی بن حسین

143. الآثار الخطیبه فی المکتبه القادریه: ج ۵، ص ۵۹.

144. معجم التاریخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۴.

145. موسوعة مؤلفی الإمامیه: ج ۴، ص ۲۹۸.

146. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان: ج ۷، ص ۸۶۸؛ *دانشنامه ادب فارسی*: ج ۴، بخش ۳، ص ۲۵۵۷.

147. موسوعة مؤلفی الإمامیه: ج ۴، ص ۲۹۸.

148. متأسفانه به جهت به جهت عدم دسترسی به متن رساله، امکان اظهار نظر قطعی در موضوع دقیق رساله مقدور نگردید!

موسوی عاملی (درگذشته به سال ۱۰۶۸هـ) در ردّ القوائد المدنیّة مولی محمدامین اخباری استرآبادی به نام وزیر^{۱۴۹} سلطان عبدالله قطب‌شاه، یعنی «حکیم الملک نظام الدین گیلانی»، صاحب ترجمه و اثر، تألیف گردیده است و آن نشان می‌دهد، فضای غالب و حاکم بر دربار قطب‌شاه در ایام وزارت گیلانی، «مشرّب اصولی» بوده است و نه «مسلك اخباری»! نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌های «۱۱۴۲/۶»^{۱۵۰} (برگ ۱۴-۱۵) و «۱۱۴۲/۱۴»^{۱۵۱} (برگ ۵۸)؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۴»^{۱۵۲} (برگ ۱۰۵) و نسخه‌ای نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۸۵-۱۸۶) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۵۳} موجود است.

آغاز: «الحمد لله رب العالمين و الصلوة على محمد و آله أجمعين؛ أما بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد الكيلاني مخاطباً للمجتهدين و أمناء أئمة المعصومين و نقباء الأنبياء و وراثته [كذا] المرسلين: أئها المجتهدون في الدين المتبحرون...». انجام: «... و لكن أمر بين أمرين فيلزم التوقف في المقام و الله أعلم بالكمال و التمام».

۶۰. خفیات الآثار و الواقعة في العالم^{۱۵۴} (رسالة في بيان ...)

رساله‌ای به زبان عربی در اینکه عالم و هستی و هر آنچه در اوست، نیکو و زیباست! نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۱۱»^{۱۵۵} (برگ ۲۲-۲۶) موجود است.

۶۱. خلاصة التذكرة في طب (= طلب) التجربة^{۱۵۶}

رساله‌ای نسبتاً حجیم به زبان عربی در علم پزشکی و داروشناسی است که مؤلف در آن به خصوصیات برخی گیاهان طبّی در ۳۶۴ باب پرداخته و در مقدمه‌ی آن اسامی ۸۲ طبیب از پزشکان نامی قدیم یونان و دوره‌ی اسلامی را که در تألیف این اثر از آثار آنان سود جست، آورده است. نسخه‌ی دستنویس این اثر در کتابخانه‌ی خدابخش خان بهادر در بانکی پور (پتنه) - هند به شماره‌ی «H.L.۲۱۰۵» (کتابت سال ۱۲۴۶هـ در ۱۷۳ برگ) و نسخه‌ی دیگری نیز در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۲»^{۱۵۷} (برگ ۱۲۷-۱۶۶) موجود است.

آغاز: «الحمد لله الواحد الأحد الحكيم الصانع الصمد القادر العليم الذي خلق الأرض ذات نبات ... و بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد المتطبّب الملقّب بحكيم الملك الجيلاني: إن هذه رسالة وجيزة مشتملة على علاج أمراض أبدان

149. فهرست کتابخانه دانشکده ادبیات تهران: ص ۷۸.

150. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۷.

151. همان: ج ۵، ص ۲۳۸.

152. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۳-۶۴.

153. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

154. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۸.

155. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

156. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۸.

157. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۷.

الإنسان من الرأس إلى القدم بالأدوية المفردة التي كل واحد منها بخواصها المجرّبة، مستندة إلى الحكماء العظام و الأطباء الكرام [و] علماء ذوی الاحترام ...».

انجام: «... و يغسل به جفانه فإثّه يزول الخواص؛ تمت الرسالة بعون الله تعالى».

۶۲) خواصّ برخی از گیاهان^{۱۵۸}

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در خواصّ دارویی برخی گیاهان مانند هلیله، بابونه، رازیانه، شیر دختران، شیر شتر، جند بیدستر، افیون، چوب چینی، مصطکی، فادزهر (پادزهر)، تریاق فاروق و جز اینهاست. نسخه‌ای دستنویس از آن مربوط به سده ۱۱هـ، به شماره‌ی «۳۲۲۳/۶»^{۱۵۹} (برگ ۶۳-۶۸) در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

۶۳) خواصّ بعضی ادویه مفرده و مرکّبه = خواصّ ادویه^{۱۶۰}

رساله‌ای طبّی به زبان فارسی است که مؤلّف در آن به خواصّ دارویی برخی ادویه‌های مفرده و مرکّبه پرداخته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۶۱} موجود است.

۶۴) خواصّ بعض زهر و طرق خوردن آن (رساله در بیان ...) = خواصّ زهر^{۱۶۲}

رساله‌ای طبّی کوتاهی به زبان فارسی در بیان شناخت خواصّ برخی زهرهای حیوانات، همچون زهر عقرب و مار یا زهرهای طبیعی همراه چگونگی استعمال دارویی آنها و تهیّی پادزهر از آنهاست. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۲۰-۲۲۲) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۶۳} موجود است.

۶۵) خواصّ بقول و حبوب و اثمار (رساله در بیان ...) = خواصّ الخضروات و البقول^{۱۶۴}

مؤلّف، آنچه در روایات نسبت به منافع و فوائد مصرف مویه‌ها، سبزیجات و حبوبات بوده، از کتاب الکافی (تألیف ابوجعفر محمد بن یعقوب کلینی، درگذشته به سال ۳۲۹هـ) و جز آن، استخراج نموده و در این اثر به فارسی ترجمه نموده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند

158. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۴۱۹؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۸۴۳؛ موسوعة مؤلّفی الإمامیه: ج ۴، ص ۳۰۰.

159. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.

160. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۴۴۰.

161. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

162. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۵۳۲.

163. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

164. الذریعة: ج ۷، ص ۲۷۲؛ طبقات أعلام الشیعة (قرن ۱۱هـ): ص ۲۱.

به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۶۵} موجود است. در ادامه‌ی این رساله، فایده‌ای در محاضرات ادبی نیز به نقل از مؤلف با عنوان «کلمات چند از وقایع مجالس علماء و صحبت اشعار» آمده است که در خور توجه می‌باشد. آغاز: «شکر مر خدایرا که گردانید زمین را سبز...».

۶۶) خواص خواندن کلام حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام...^{۱۶۶}

مؤلف در این رساله که به زبان فارسی نگارش یافته، با ذکر ابیاتی از دیوان حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام، به خواص عجیب خواندن آن‌ها اشاره نموده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۲۶) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۶۷} موجود است.

۶۷) خواص الفادزهر (رسالة فی ...) = شرح فادزهر^{۱۶۸}

رساله‌ای طبّی به زبان فارسی در داروشناسی در خواص و شناخت برخی پادزهرهاست. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی رضا در رامپور - هند و دیگری در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۲»^{۱۶۹} (برگ ۴۰-۴۱) موجود است.

آغاز: «اللهم أعوذ بك من شرّ السام و الهام و العام و اللام و من سموم شرور نفوس الأنسان و الجانّ و الحيوان و الديدان و الحشرات...».

انجام: «... خوردن با زهر و الله اعلم».

۶۸) خواص لا إله إلا الله^{۱۷۰} = كلمة التوحيد و تماميته و بعض عجائبه = كلمة التوحيد و

كونها مركباً من حروف "الله" (رسالة فی بیان ...)

رساله‌ای ادبی، عرفانی و اعتقادی به زبان عربی در شرح کلمه‌ی توحید «لا إله إلا الله» است که مؤلف با بهره‌گیری از نظریات عرفانی برخی عارفان نامی، همچون محی الدین ابن عربی (درگذشته به سال ۶۳۸هـ) و نیز استادش، شیخ بهائی (درگذشته به سال ۱۰۳۰هـ)، آن را در حدود سال ۱۰۵۵هـ نگاشته است. مؤلف در این رساله با آوردن چند نکته‌ی لطیف عرفانی، بیان می‌دارد که: «هنگام گفتن ذکر «لا إله إلا الله» در شب جمعه ۱۹ شوال سال ۱۰۵۵هـ به وی الهام شده

165. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸؛ در فهرست مذکور این اثر، سه رساله‌ی مستقل از هم، معرفی شده است؛ لیکن به جهت اتحاد موضوع و احتراز از تطویل، ما نیز به تاسی از مرحوم آغا بزرگ تهرانی در الذریعة، آن را، تحت عنوان یک رساله، ثبت نمودیم.

166. عنوان آن فهرست کتابخانه آصفیه (ج ۲، ص ۴۷۵) «نقل عجیب از خواص خواندن کلام امیر علیه السلام منقول از دیوان حضرت» چنین آمده است.

167. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

168. موسوعة مؤلفی الإمامیه: ج ۴، ص ۳۰۰.

169. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، صص ۴۸-۴۹.

170. موسوعة مؤلفی الإمامیه: ج ۴، ص ۲۹۹.

است!» نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی مرحوم دکتر اصغر مهدوی^{۱۷۱} در تهران؛ مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۵»^{۱۷۲} (برگ ۴۱-۴۶) و کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴»^{۱۷۳} (برگ ۳۳-۳۴) موجود است.

آغاز: «الحمد لله ولا إله إلا الله الذي وفقني وأهمني بدرک کیفیت ترکیب هذه الكلمة الطيبة وخصني بها...». انجام: «فهكذا هذا اللفظ في كلِّ مقام نائب مناب اسم ذلك المقام و قائم مقامه كما نقل صاحب الفتوحات فيها ... و ايماء شريف بأن الإيمان قائم بالائمة الطاهرين صلوات الله عليهم أجمعين و الحمد لله رب العالمين».

۶۹) خواصّ اهلليجات (رسالة في ...)

رساله‌ای طبّی کوتاه‌ی به زبان عربی در بیان شناخت، خواصّ و منافع «هليلة» و «اهليلجه» و مجربات مؤلّف در زمينه‌ی علاج بیمارها با این ماده‌ی دارویی است؛ گفتنی است که «هليلة» از درختان نواحی حاره است که میوه‌ی آن مصارف طبّی و دارویی دارد؛ گفته شده نوع مرغوب آن «هليلة کابلی» است^{۱۷۴} که در دفع دردها و آلام سر مفید است. نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۵»^{۱۷۵} (برگ ۴۴-۴۵) موجود است. با توجه به سرآغاز و زبان آن، این رساله جز خواصّ اهلليجات (ذیل) و شرح خواصّ الإهلليج است که در ادامه‌ی این نوشتار معرفی شده است.

آغاز: «الحمد لله على ما أنعم من فضله و طوله والصلوة على محمد و آله...». انجام: «... و يدفع اللكنة عن اللسان أكلاً و ضماداً و الله أعلم بكلّ ذلك بالصواب».

۷۰) خواصّ اهلليجات (رسالة في ...)

رساله‌ی دیگری به زبان فارسی در بیان شناخت هليلة است که البته جز رساله‌ی معرفی شده در ذیل می‌باشد. این اثر با اندکی اختلاف در سرآغاز آن، شبیه نخستین رساله‌ی مجموعه‌ای نفیس است که در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۰۶ طب»^{۱۷۶} (کتابت قرن ۱۱ هـ و در ۳۳۶ ص) معرفی گردیده و پیش‌تر در این نوشتار با عنوان /دویه مفرده، از نظر گذشت؛ نسخه‌ای از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۵»^{۱۷۷} (برگ ۵۹-۶۰) موجود است.

آغاز: «[شکر و سپاس ببقیاس مر صانعی را] که آدمی را بقوت عقل و تمییز از سائر حیوانات امتیاز داده و مُدرک جزئیات و کلیات و کلیات...».

171. نشریه‌ی نسخه‌های خطّی: دفتر ۲، ۱۳۴۱ ش، ص ۱۸۰.

172. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۰۲-۲۰۳.

173. الآثار الخطّیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، صص ۴۵-۴۶.

174. لغت‌نامه دهخدا: ماده‌ی «هليلة».

175. الآثار الخطّیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۰.

176. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۱۱۸.

177. الآثار الخطّیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۵.

انجام: «... ما کتا لنهندی لولا أن هدانا الله و الحمد لله واحد [و] بسّ و هو تعالی و تقدّس».

(۷۱) خواصّ هلیله^{۱۷۸} = منافع هلیله کابلی (رساله در بیان ...) = خواصّ اهللیجات

رساله‌ی کوتاهی در داروشناسی و خواصّ طبّی هلیله، به خصوص «هلیله کابلی» و طرز استفاده از آن، همراه مجرّبات دیگر مؤلّف از ادویه مرکّبه و ... با نقل برخی حکایات و اقوال و نظریّات جوکیان هند درباره‌ی «هلیله» به زبان فارسی نگارش یافته است. نسخه‌هایی دستنویس از آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۲»^{۱۷۹} (برگ ۱۴-۱۸)؛ کتابخانه‌ی خصوصی مرحوم دکتر اصغر مهدوی^{۱۸۰}؛ کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۱۰۹» (برگ ۶۲-۶۸)؛ مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۸»^{۱۸۱} (برگ ۶۴-۷۲)؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۸»^{۱۸۲} (برگ ۶۵-۶۷) و نسخه‌ی دیگری نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۸۳} موجود است.

آغاز: «سپاس و ستایش بقیاس مر صانعی را که بیکر بدیع الالاس انسان را بزبور عقل بیاراست ...».

انجام (قادریّه): «... و غرض بیان بعضی خواصّ بود که براقم حروف ظاهر شد هممان اقتصار نمود و السلام».

انجام: (مرکز احیا): «... و ذکر تکریر که در مواضع بقلم آمده برای مبالغه و تأکید است».

(۷۲) درجات کیفیّات ادویّه و بیان اعتدال آن^{۱۸۴} (رساله در بیان ...)

رساله‌ای طبّی به زبان فارسی در بیان خواصّ دارویی ادویه و چگونگی بکار گرفتن آن‌ها است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۸۵} موجود است.

(۷۳) درمان بواسیر (گفتار درباره ...)^{۱۸۶} = بواسیر (فصل در علاج ...)^{۱۸۷}

رساله‌ای طبّی موجز به زبان فارسی در درمان بیماری «بواسیر» است و در پاره‌ای فقرات از درمان‌هایی یاد می‌کند که

178. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۸۴۳؛ موسوعه مؤلّفی الإمامیه: ج ۴، صص ۳۰۱-۳۰۲؛ فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، صص ۵۳۱-۵۳۲؛ در این مصدر، عنوان رساله، به صورت خواصّ اهللیله آمده است.

179. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۳.

180. نشریه‌ی نسخه‌های خطّی: دفتر ۲، ۱۳۴۱ش، ص ۱۸۰.

181. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، ص ۲۰۴.

182. الآثار الخطّیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۶.

183. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

184. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۲۷۱.

185. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

186. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۴۸۳؛ موسوعه مؤلّفی الإمامیه: ج ۴، ص ۲۹۹.

187. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۳۱۷.

پایه علمی ندارد! مرحوم دانش پژوهش بر این باور است که این اثر باید از نظام الدین احمد گیلانی، نگارنده‌ی اسرار /الأطباء بوده باشد، چه، سبک هر دو متن یکی است و در یک مجموعه پشت سر هم آمده‌اند. نسخه‌ای دستنویسی از آن، به شماره‌ی «۱۰۷۹/۳۲»^{۱۸۸} (برگ ۱۹۶-۱۹۷) در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران موجود است. آغاز: «فصل در علاج بواسیر، صاحب این مرض را لازم است که چیزی که خون فاسد از آن حاصل می‌شود، نخورد ...».

انجام: «و پیاله شاخ گرگ آب خوردن و زهگیر آن در دست کردن و زهگیر و انگشتر کهربا داشتن و پیاله آن آب خوردن و بر پوست شیر نشستن، هر کدام دفع بواسیر می‌نماید؛ والله اعلم».

۷۴) دستورات

به نظر می‌رسد چندین نسخه و دستورالعمل طبّی باشد که به زبان فارسی نگارش یافته است. گفته شده که: «نسخه‌ی دستنویس این اثر در کتابخانه‌ی جمعیت آسیایی در بنگال در کلکته - هند موجود است»^{۱۸۹}.

۷۵) ذکر بعض المسائل (رسالة فی ...)

رساله‌ای به زبان عربی در موضوعات متنوع در اثبات واجب و توحید، مراتب صنع و آفرینش و کائنات و فلک، اثبات نبوت، ماهیت نفس، تفسیر برخی آیات شریفه، تفسیر «الصلوة الوسطی»، بررسی مسأله‌ی قدر، تعریف طبّ، بیان مرض‌های نفسانی، فوایدی در منطق، جواب چند مسأله و شبهه در هندسه، حساب، نحو و ... است که در ۱۲ «فن» تألیف شده است. دستنویسی از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۷»^{۱۹۰} (برگ ۷۸-۷۹) موجود است و بنا به نوشته‌ی عماد عبدالسلام رؤوف در فهرست کتابخانه‌ی مذکور، این اثر از سوی مؤلف ناتمام مانده و دیگری آن را به پایان برده است.

آغاز: «الحمد لله الذی ابتدع ابتداعاً و اخترهم بمشیة اختراعاً و جعل بوجوده دليلاً ... أمّا فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد الجيلاني: هذه كتاب مشتمل على أجل فنون العلوم و أحسنها و أعزها و أهمها جمعته و آلفت و أضفت إليه ما سنح بخاطري القاصر و رتبته على اثنا عشر فتاً ...».

۷۶) رسالة عرفانية^{۱۹۱}

رساله‌ای عرفانی به زبان عربی است که مؤلف در ابتدا مناجاتی را آورده و سپس با نگاهی فلسفی به مفاهیم عقلی را به واجب و ممکن و ممتنع تقسیم و به بسط و شرح آن با نگاهی عرفانی پرداخته است؛ این اثر به درخواست و اشاره‌ی وزیر سلطان عبدالله قطب‌شاه هندی، شیخ الاسلام شمس‌الدین محمد بن علی خاتونی مشهور به ابن خاتون (شاگرد شیخ بهایی و

188. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۴، ص ۷۵۱.

189. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۹.

190. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۱.

191. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۲۹۹.

مترجم /ربیعین^{۱۹۲} او) به احتمال زیاد در شهر حیدرآباد در هند تألیف گردیده است. نسخه‌ی دستنویس به خط مصنف آن در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره‌ی «۵۱۳۸/۲۷»^{۱۹۳} موجود است. آغاز: «بسملة، هو الله لا إله إلا هو إلهاً ملكاً مالکاً كاملاً...». انجام: «... من أحد التلث إلى الآخر مع أنه من المفهومات العقلية فيلزم عدم انحصار المفهومات في المفهومات الثلاثة المذكورة و هو من الشبهات الدقيقة».

۷۷) سبب اختلاف المذاهب (رسالة في بيان ...) = اختلاف المذاهب و كثرة طرقه (رسالة في تحقيق ...) = دليل عقلي في اختلاف المذاهب

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی در بیان علّت وجود اختلاف میان ادیان، مذاهب و فرقه‌های گوناگون بشری و فراوانی آنهاست. از این اثر نسخه‌هایی دستنویس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۳»^{۱۹۴} (برگ ۱۰۴-۱۰۵)؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۱۰»^{۱۹۵} (برگ ۹۳-۹۴، کتابت سده‌ی ۱۱هـ) و نسخه‌ی دیگری نیز ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۸۴-۱۸۵) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۹۶} موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذي خلق العالم بصورته و جعله آية لعظمته و مظهراً لسلطنته و الصلوة على محمد و آله و بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد الجيلاني: إني كنت تأملت في سبب وقوع اختلاف المذاهب و كثرة طرقه على طريق العق فخطر بالبال ما أقول...». انجام: «... هو أعلم بمصنوعاته و لا راد لقضائه و أحكامه».

۷۸) سبب موت (رسالة در بيان ...)

رساله‌ی فلسفی کوتاهی به زبان فارسی در بیان برخی دلایل مرگ آدمی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۱۹۷} آمده است.

۷۹) السرّ في عظمة سورة الفاتحة = سبب كون سورة الحمد عظيم الشأن جليل القدر^{۱۹۸}

192. نسخه‌ای از ترجمه /ربیعین شیخ بهایی، در کتابخانه‌ی کاخ گلستان (سلطنتی) به شماره‌ی «۱۹۴۹» موجود است (بنگرید به: فهرست کتب دینی کاخ گلستان: ص ۱۲۲).

193. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ج ۱۵، صص ۱۴۲-۱۴۳.

194. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۳.

195. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.

196. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

197. همان: ج ۲، ص ۴۷۸.

198. فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران: بخش دوم (تفسیر)، ج ۲، صص ۱۲۹-۱۳۰.

(رسالة في تحقيق ...) = نكتة عظمة شأن سورة الفاتحة و الحمد لله (رسالة في بيان ...) = فضل الحمد لله^{١٩٩} (رسالة في ...) = الحمد (رسالة في ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی در بیان فضیلت و جایگاه رفیع سوره‌ی حمد در میان سایر آیات و سوره‌های قرآن کریم است. مؤلف در این اثر مدعی است که سرّ عظمت سوره‌ی حمد به او الهام شده و شناخت این سرّ از خصائص وی می‌باشد و آن اینست که «حمد» در مادّه با «محمد» مشترک است و حضرتش منشأ هر خیر و برکتی است. این رساله در ماه مبارک رمضان سال ۱۰۵۴هـ تألیف گردیده است. نسخه‌هایی دستنویس از آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۱۲»^{۲۰۰} (برگ ۹۹-۱۰۰)؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌های «۱۱۴۲/۷»^{۲۰۱} (برگ ۱۵-۱۶) و «۱۱۴۲/۱۵»^{۲۰۲} (برگ ۵۹-۶۰)؛ مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۲»^{۲۰۳} (برگ ۲۱-۲۳)؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۵»^{۲۰۴} (برگ ۱۰۵-۱۰۶)، و نسخه‌ی دیگری نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۸۶-۱۸۷) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۰۵} موجود است.

آغاز (ملک): «الحمد لله الذی وقّنا بإدراک نکتة لطيفة فی (= من) عظم شأن الحمد و میّزنا من بین العلماء المتحصّلین (= المتخلّصین) من أصحاب الکدّ و الجدّ (= الجهد) و الصلوة علی أفضل الأنبياء و المرسلین محمّد و آله و اولاده واحداً بعد واحدٍ إلى صاحب الأمر المهدي محمّد و سلّم تسليماً كثيراً و بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد الكيلاني: إثم [كذا] إيّی كنت متفكراً في سبب كون سورة الحمد عظيم الشأن و جليل القدر و المكان و كثير الدوران في اللسان و متيمناً و متبركاً في كلّ الزمان و الآن لما ... ابتداء الله تعالى فيكتب المجيد و ابتداء بها المصنّفون كلّهم في أوایل كتبهم و هو مبدأ كلّ كلّ أمور في كلّ غموض و رموز كما ورد به الحديث ...».

انجام (ملک): «... فیای افتخر کلّ الافتخار و أستبشر کلّ الاستبشار هذا الإلهام من ملهم الکلام بین أكابر الإمام من أعظم المفسّرين كالفخر الرازي و علامة الزمخشري و محقق النيشابوري و الشيخ الطبرسي و الطوسي، فإنهم قد ذكروا وجوهاً كثيرة و أظهرها نكتاً لطيفة شريفة كثيرة و لم يتفطنوا بما سنع بإلهام ملهم الکلام مع تبحرهم و تدبرهم و سعيهم في علم التفاسير و في كلّ العلوم؛ الحمد لله الذی قد خصّنا به بين المعظمين (= المنظّمين) المفسّرين مع عدم البضاعة و قلّة الاستطاعة و الصلوة علی محمّد و آله أجمعين».

انجام (قادریه): «... ثمّ اعلم أنّ الحمد لم معماً لاسم مبارک محمّد صلّى الله عليه و آله».

۸۰) سرّ مرکب کلمه توحید از حروف اسم اعظم (رساله در بیان ...)

199. همان: بخش دوم (تفسیر)، ج ۲، ص ۱۳۰.

200. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.

201. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۷.

202. همان: ج ۵، ص ۲۳۸.

203. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، ص ۲۰۱.

204. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۴.

205. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

نسخه‌ی دستنویس این رساله که به زبان فارسی نگارش یافته، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۹۴-۱۹۵) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۰۶} موجود است.

۸۱) سواد برخی نامه‌های شاه عباس صفوی و جواب آن‌ها^{۲۰۷}

در این رساله، مجموعه‌ای از فرامین و نامه‌های سلطنتی مشتمل بر سواد نامه‌ی شاه عباس صفوی (۹۸۵-۱۰۳۸هـ) به پادشاه هندوستان بعد از فتح بغداد، جواب نامه‌ی مذکور از جهانگیر پادشاه هند، نامه‌ی دیگر از شاه عباس در وقت منازعت و جواب نامه‌ی وی، نامه‌ی عبدالمؤمن خان به شاه عباس و جواب نامه‌ی وی، فرمان سلطان عبدالله قطب‌شاه بحکم ملک صاحب ایران بعد از واقعه شیخ صفی و فوائد دیگری از ادعیه و احادیث آمده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۰۸} موجود است.

۸۲) شجره دانش^{۲۰۹}

دائرة المعارفی نفیس و مجموعه‌ای بدیع از علوم و فنون گوناگون و متنوع از طب و عقاید و ادب و ... به زبان فارسی و عربی است که در میان آن یکصد و دو رساله از تألیفات و تصنیفات و منتخبات حکیم الملک نظام الدین احمد گیلانی، آمده است که بین سال‌های ۱۰۴۵-۱۰۵۹هـ نگارش یافته‌اند؛ در حدود هشتاد رساله‌ی آن از تصنیفات گیلانی و باقی منتخباتی از کتب طبّی و ادبی و سایر علوم و فنون می‌باشد که البته آن‌ها نیز به نوعی در زمره‌ی آثار وی قرار می‌گیرند. این دستنویس بسیار نفیس در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۱۰} (با کتابت ۱۰۴۵-۱۰۵۹هـ برخی به خط خود حکیم الملک و برخی دیگر به خط مولی محمد بن حاجی محمود لاری در ۴۳۹ برگ) نگهداری می‌گردد. گزارشی از اسامی برخی رساله‌های آن در فهرست آصفیه و فهرست نسخه‌های خطی فارسی (ج ۱، صص ۶۷۳-۶۷۴) آمده است و سعی بلیغ شده که تا حد امکان رساله‌های این مجموعه‌ی نفیس به صورت مستقل در این کتابشناسی به نحو اجمال، معرفی گردد. گفتنی است که در آغاز این مجموعه‌ی نفیس شرح حال کوتاه و جالبی از حکیم الملک گیلانی به زبان اردو، از «افسر الاطباء حکیم سید محب حسین» آمده که نقل عبارات آن در این نوشتار، خالی از لطف نخواهد بود: «حکیم نظام الدین احمد گیلانی گنبد جوپهار قلعه گلکنده کی جانب شمال واقع هی اوس کی اوپر ہی اور پهار کی نیچی ایک گاؤن ہی جس کا نام حکیم پیتھہ ہی وه نهین کا آباد کیا هوا هی ان کا زمانه سلطنت قطب شاهیه هین به عزت و آبرو گذرا ان کی نسخی اکبر کتابون مین موجود هین به اهل ایران سی هین اور بهت ذی علم اور ذی معلومات تهی چنانچه اس کتاب کی معائنه سی ان کی لیاقت هویدا هوگی به کتاب اهی کی تألیفات سی هی سنه وفات ان کا یکھزار و پنجاه و نه هجری هی».

206. همان: ج ۲، ص ۴۷۴.

207. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۶۷۴.

208. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، صص ۴۷۷-۴۷۸.

209. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، صص ۶۷۳-۶۷۴؛ نشریه‌ی دانش (اسلام آباد): ش ۸۳، زمستان ۱۳۸۴ «معرفی دانشنامه‌ها».

210. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، صص ۴۷۲-۴۷۹.

۸۳ شرح احوال شیخ رئیس ابوعلی سینا و فهرست تصنیفات او

گزیده‌ای از احوال و برخی آثار علمی بوعلی سینا (درگذشته به سال ۴۲۸هـ) به زبان فارسی و عربی است که از سوی مؤلف به نقل از برخی کتب تراجم، نوشته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۲۶-۲۲۷) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۱۱} موجود است. این رساله به اهتمام دکتر عارف نوشاهی و دکتر معین نظامی در فصلنامه‌ی آینه میراث (س ۴، ش ۳۲، بهار ۱۳۸۵، صص ۲۷۷-۲۹۲) منتشر شده است.

۸۴ شرح الإشارات

شرحی نیکو بر «نقط ثالث» کتاب الإشارات تألیف ارزنده‌ی شیخ رئیس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (درگذشته به سال ۴۲۸هـ) است که در آن شارح فاضل، به شرح مبحث «نفس» آن به زبان عربی پرداخته است؛ اما آیا این اثر با رساله‌ی العقل الفعّال متحد است یا نه؟ باید بیش‌تر دقت و بررسی گردد. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱/۱۴۲۱»^{۲۱۲} (برگ ۱-۲) موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذي خلق الإنسان و إكرمه بالنفس الناطقة ... أمّا بعد فيقول ... نظام الدين أحمد الجيلاني: إن أكثر العلماء المحققين و الفضلاء المدققين من المعلمين و المتعلمين زعموا أن العقل الفعّال الذي ذكره الشيخ في مراتب القوى النفس النظرية هو العقل الفعّال المشهور الواقع في مرتبة العاشر في سلسلة البدويّة ...»
انجام: «... لا يبعد أن هذا الاشتراك بالإشراق صار سبباً لاشتباه الأكاير و الأشراف».

۸۵ شرح خواصّ الإهليلج

رساله‌ای طبّی مختصری به زبان عربی است که گویا در شرح یکی از رساله‌های فارسی یا عربی خواصّ الهليلجات باشد که پیش‌تر در این نوشتار از نظر گذشت. نسخه‌ی خطّ مؤلف آن رساله در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره‌ی «۵۱۳۸/۸۷»^{۲۱۳} موجود است.

آغاز: «بسملة، الحمد لله الذي وفقنا بإدراك خواصّ الأشياء و الصلاة .. أمّا بعد فيقول الفقير إلى رحمة الله الغني نظام الدين احمد الملقّب بحكيم الجيلاني لما كان أجمل السعادات للإنسان كسب العلوم و جمع الفنون ...»
انجام: «و هذا ما كتبنا في خواصّ الهليلج و إخوانه على ما عرفناه بالتجربة و الله أعلم بمقائق الأشياء و خواصّها حقّ المعرفة و الحمد لله حقّ حمده و الصلاة على رسوله محمّد و آله أجمعين كتب العبد الأقلّ نظام الدين احمد عفى عنه».

۸۶ شرح خواصّ بلبلة و احوال او

رساله‌ی کوتاه طبّی به زبان فارسی است که در آن مؤلف به خواصّ دارویی گیاه بلبلة و میوه‌ی آن از دیدگاه علم پزشکی

211. همان: ج ۲، ص ۴۷۵.

212. الآثار الخطّیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، صص ۴۳-۴۴.

213. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ج ۱۵، صص ۱۷۱-۱۷۲.

پرداخته است. باید دانست که بلبله گیاهی مخصوص بومی نواحی هند است و میوه‌ی آن به جهت دارا بودن خواصّ طبّی در علم پزشکی بکار برده می‌شود؛ بلبله دوائی تلخ، قابض و طبیعت آن سرد و خشک است.^{۲۱۴} نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۳۷) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۱۵} موجود است.

۸۷) شرح الکلمات التامّات و الباقيات الصالحات و الحسنات التي يذهبن السيئات^{۲۱۶}

رساله‌ی موجزی به زبان عربی در شرح کلماتِ طیبّات «سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و لا حول و لا قوّة إلا بالله» و برخی مباحث اعتقادی است که در سال ۱۰۲۸ هـ در اصفهان نگارش یافته است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۹»^{۲۱۷} (برگ ۸۹-۹۲ با کتابت سده‌ی ۱۱ هـ)؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۲»^{۲۱۸} (برگ ۷۵ در ۳۳ سطر) و نسخه‌ای نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۱۹} موجود است.

آغاز: «سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و الله أكبر و لا حول و لا قوّة إلا بالله العلی العظيم و صلّى الله علی سیدنا محمّد و آله أجمعین؛ أمّا بعد فيقول الفقير إلى الله الغني المقلب بفلک نظام الدين أحمد الجیلانی: هذه شرح لهذه الكلمات التامّات و الباقيات و الصالحات و الحسنات التي يذهبن السيئات و بيان لها على سبيل الاقتصار و الإيضاح...».

انجام: «... من أربعين سنة اطلعتُ على بعض خواصّها و تفسیرها فنقلتُ من شرحها هذه العبارات بعون الله تعالی و حسن توفيقه و أنا العبد الضعيف كتبها في تاريخ ثمان و عشرين و ألف من الهجرة المقدّسة النبویة في بلدة اصفهان، صانها الله عن الحدّثان».

۸۸) شرح کلمة الإسلام (رسالة في ...)

بنا به نوشته‌ی برخی مصادر^{۲۲۰}، نسخه‌ای دستنویس از این اثر که به زبان عربی تألیف گردیده، در کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۱۰۹» (برگ ۱۲-۱۶) موجود است.

۸۹) شرح مومیایی کانی^{۲۲۱} (رسالة در ...)

رساله‌ای در طبیعیّات به زبان فارسی است که مؤلّف در آن به شرح بعضی خواصّ، منافع و کیفیت استعمال مادّه‌ی قیر

214. لغت‌نامه دهخدا: مادّه‌ی «بلبله».

215. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

216. موسوعة مؤلّفی الإمامیّة: ج ۴، ص ۳۰۳.

217. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.

218. الآثار الخطیبة فی المكتبة القادریّة: ج ۵، صص ۵۸-۵۹.

219. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

220. موسوعة مؤلّفی الإمامیّة: ج ۴، ص ۲۹۹.

221. همان: ج ۴، ص ۳۰۱.

طبیعی سیاه رنگ به نام «مومیائی کانی» پرداخته است. در مقدمه‌ی کتاب مضممار دانش (ص ۱۷) نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۱۰۹» (برگ ۶۹-۷۱) گزارش گردیده است.

۹۰) الشهاب = صحّة الإخبار عن الفعل و الحرف = مناظرة مع علماء الهند^{۲۲۲} = جواز

الإخبار عن الفعل و الحرف

در مناظره‌ای که در سال ۱۰۴۰هـ بین دانشمندان علم نحو و حکیم الملک گیلانی در حضور نواب مهابت خان، فرمانروای دهلی، در مسأله‌ی نحوی تحت عنوان «صحّت اخبار از فعل و حرف» صورت گرفت، وی در این مناظره بر آنان چیره گشت و با آوردن دلائل و مثال‌هایی، صحّت اخبار از فعل و حرف را همچون «صحّت اخبار از اسم» اثبات نمود؛ گیلانی پس از آن واقعه این رساله را، که در واقع ردّی است بر نظریه‌ی آنان که معتقد بودند «اخبار از فعل و حرف صحیح نیست و آن تنها مختصّ اسم است»، به دستور مهابت خان به زبان عربی نگاشت و خود نیز نام الشهاب را بر آن نهاد. نسخه‌هایی دستنویس از آن با اندکی اختلاف در تحریر، در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۱۳»^{۲۲۳} (کتابت سده‌ی ۱۱هـ در ۱۰۴ برگ)؛ مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۳»^{۲۲۴} (۲۳-۲۵)؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌های «۸-۹/۱۱۴۲»^{۲۲۵} (برگ ۱۷-۲۱) و «۱۱۴۲/۱۶»^{۲۲۶} (برگ ۶۰-۶۲)؛ کتابخانه‌ی خدابخش خان بهادر در بانکی پور (پننه) - هند به شماره‌ی «۲۶۴۱/۳۹»^{۲۲۷}؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۶»^{۲۲۸} (برگ ۱۰۶-۱۰۷) و نسخه‌ی دیگری نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۸۶-۱۸۷) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۲۹} موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذی خلق الإنسان و علّمه البیان و جعل النحو مفتاح النطق و ملح الکلام و سلّم اللسان...». انجام (مرکز احیا): «... لکن یلزم التخصیص الذی ینافی الکلیة التی هی مدّعاهم». انجام (قادریه): «... فانظروا إلى رؤوس رماح راجبوتیون ثم انظروا إلى الحکیم».

۹۱) صداع و کیفیت علاج آن^{۲۳۰} (رساله در بیان دفع ...)

-
222. همان: ج ۴، ص ۳۰۷.
223. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.
224. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۰۱-۲۰۲.
225. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، صص ۲۳۷-۲۳۸.
226. همان: ج ۵، ص ۲۳۸.
227. معجم التاریخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۴.
228. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۴؛ در فهرست مذکور عنوان اثر به صورت رساله فی بیان شبهة فی علم النجوم و دفعها، عماد عبدالسلام رؤوف فهرستنگار آن کتابخانه گوید: «و الرسالة خلافاً لعنوانها، لا صلة لها بعلم النجوم و أما هی فی بیان مسئله فی اللغة ناظر فیها المؤلف بعض العلماء فی بلدة دهلی سنة ۱۰۴۰هـ بطلب من نواب مهابت خان!»
229. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.
230. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۵۲۶.

رساله‌ی کوتاه طبّی به زبان فارسی در بیان دفع سردرد (صداع) و علاج آن است که در آن مؤلف از تجربیات علمی محمد بن زکریای رازی (درگذشته به سال ۳۱۱هـ) استفاده نموده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۹۵-۱۹۹) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۳۱} موجود است.

۹۲) صفات و خواص مومیائی^{۲۳۲} (رساله در بیان ...) = خواص مومیائی^{۲۳۳}

رساله‌ای در طبیعیات به زبان فارسی است که مؤلف در آن به صفات، خواص، منافع و کیفیت استعمال ماده‌ی قیر طبیعی سیاه رنگ به نام «مومیائی» و «زفت» پرداخته است. گفتنی است که برخی پزشکان نیز در باره‌ی این ماده‌ی طبیعی ارزشمند رساله نوشته‌اند که از آن جمله فیلسوف و طبیب شهیر، محمد بن زکریای رازی (درگذشته به سال ۳۱۱هـ) است که رساله‌ای با عنوان *صفة المومیاء*^{۲۳۴} دارد. نسخه‌ای دستنویس از *خواص مومیائی* در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۱۰»^{۲۳۵} (برگ ۷۸-۸۱) و دیگری ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۹-۲۲۰) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۳۶} موجود است.

آغاز: «الحمد لله رب العالمین ... بدانکه در ایام افریدون جمعی متوجه شکار شدند در قریه‌ای از مضافات شیراز که آن دارابجرد است ...».

انجام: «... و علی الخصوص که با شیر تخم کاسنی بخورند».

۹۳) طب^{۲۳۷} (رساله در ...)

رساله‌ای در علم پزشکی به زبان فارسی است که مرحوم آغا بزرگ تهرانی، آن را در کتابخانه‌ی شخصی پسر دایی خود، سید ناصر تهرانی دیده و تاریخ کتابت آن نیز سال ۱۲۴۴هـ بوده است.

۹۴) الطب (کتاب فی ...)

بخشی از یک کتاب طبّی بزرگ او به زبان عربی مشتمل بر بیان معالجات بقراط و برخی ضروریات علم پزشکی، به اضافه‌ی بعضی مجربیات طبّی اوست که در ۱۰ مقاله و در هر مقاله در چند فصل در سال ۱۰۴۵هـ در حیدرآباد نگارش یافته است؛ بنابر گزارشی که در میان این اثر بدست داده، اصل این اثر مهم به همراه سایر کتب و تألیفات وی در واقعه‌ی

231. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

232. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۴۲۹؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۲۸۶۸.

233. الذریعة: ج ۲۰، ص ۲۷۹.

234. نسخه‌ای از این رساله در کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی (ره) به شماره‌ی «۷۴۲۴/۲» موجود است (بنگرید به: فهرست کتابخانه: ج ۱۹، ص ۲۳۶).

235. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، ص ۲۰۵.

236. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

237. الذریعة: ج ۱۵، ص ۱۴۲ و فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۵۵۷؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۵۳۶.

فتح قلعه‌ی دولت آباد از دستِ خانخانان مهابت خان سوخته شده است! حکیم الملک، پس از بیان این واقعه‌ی تلخ و اسفناک از «اراده‌ی مراجعت خود به ایران و رسیدن تا بندر پتن مجهلی بندر و دستیاب نشدن جهاز و توقف در بندر مذکور درانتظار جهاز تا موسم آینده و رسیدن حکم سلطان عبدالله قطب‌شاه در طلب خود باصرار تمام در بندر مذکور مراجعت خود در حیدرآباد خدمتِ سلطان موصوف قلمبند نموده» است. این دستنویس بسیار نفیس در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۳۲-۱۵۹) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۳۸} (با کتابت ۱۰۵۵هـ به خط مولی محمد بن حاجی محمود لاری) نگهداری می‌گردد.

آغاز: «الحمد لله الذی جعل للداء دواءً و جعل للمرض شفاءً و أرسل رسولاً أو هادياً و شفیعاً صلی الله علیه و آله سلاماً کثیراً و بعد فیقول الفقیر إلى الله الغنی نظام الدین احمد المتطبب الملقب بـ حکیم الملک الجیلانی: إني كنت ألفت كتاباً في الطب مشتملاً على بعض معالجات المستغربة التي أعطها الله تعالى لي و لم يثملها غيري ...».

انجام: «و قد فرغت من اقتصارها في سنة ۱۰۴۵هـ خمس و أربعين و ألف من هجرة خير البرية في شهر ... في حیدرآباد حرسها الله تعالى عن الآفات وأنا العبد أحقر عباد الله نظام الدین احمد و أردت أن ألقى إليها المركبات الضرورية التي خالية عنها، أحبها الله تعالى و هو التوقف إلى أن يشتهر هذا المختصر في البلاد حتى ایران و الجیلان، ثم وقفت بالحقاقها في تاریخ ۱۰۵۵هـ خمس و خمسين و ألف بتوفيق الله تعالى و الحمد لله رب العالمين».

۹۵) طَبِّي (رساله ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان فارسی در علم پزشکی است که در فهرست مجلس سنا از تألیفات «نظام الدین احمد» دانسته شده است و البته باید پیش‌تر تحقیق شود. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی (سنای سابق) به شماره‌ی «۱۹۲/۵»^{۲۳۹} موجود است. باید توجه داشت که در برخی کتابخانه‌ها، از جمله کتابخانه‌ی انستیتو خاروشناسی ابوریحان بیرونی در تاشکند - ازبکستان^{۲۴۰} با سرآغازی مشابه این نسخه، از کسان دیگری و از جمله، از محمد بن زکریای رازی دانسته‌اند!

آغاز: «بسمله، بدانکه خدای تعالی این جهان را بیافرید و بر دوازده رکن و چهار طبع نهاد آدمی بدین مثال آفرید و حکماء فرمودند که عالم بزرگ، آدمی است ...».

انجام: «... هر که سداب با سرکه بجوشاند تا بقوام آید بیالاید و در پهلوی چپ طلا کند، درد سپرز را ببرد و حکماء گفته‌اند که بدلِ تریاکست از بسیاری عضویت و الله اعلم بالصواب».

۹۶) عجائب الأنوار فی بیان عالم الجمهور

نسخه‌ی دستنویسی از این رساله که به زبان عربی تألیف گردیده، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در

238. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، صص ۴۷۲-۴۷۴.

239. فهرست کتابخانه مجلس سنا: ج ۲، ص ۱۶۵؛ نشریه نسخه‌های خطی: دفتر ۷، ص ۲۳۲.

240. فهرست کتابخانه انستیتو شرق شناسی ابوریحان بیرونی: ج ۱، صص ۱۵۰-۱۵۱.

کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۴۱} موجود است.

۹۷) عجائب الدنيا (رسالة في ...)

رساله‌ای در بیان عجایب عالم به زبان عربی است که بنا به نوشته‌ی علیرضا قره بلوط در معجم/التاریخ، نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی خدابخش خان بهادر در بانکی پور (پتنه) - هند به شماره‌ی «۲۶۴۱/۴۹»^{۲۴۲} (کتابت ۱۱۰۰هـ) موجود است.

۹۸) عجائب المصر^{۲۴۳} = بناء الهرمان و النسر الواقع الطائر فی السرطان

رساله‌ای در عجایب مصر و آثار و بناهای باستانی آن، به خصوص، اهرام ثلاثه و حکایات و اساطیر پیرامون آن به زبان عربی است که از کتب تاریخ مصر انتخاب و در این رساله به اختصار نقل گردیده است. نسخه‌هایی دستنویس از آن در کتابخانه‌ی مدرسه‌ی عالی سپهسالار (شهید مطهری) در تهران به شماره‌ی «۲۸۱۶/۱»^{۲۴۴} (برگ ۴-۱۸) و کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۷»^{۲۴۵} (برگ ۴۷-۴۸) موجود است.

آغاز: «الحمد لله على عجائب صنعه و غرائب خلقه و الصلوة على محمد و آله و بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد المنطبي الملقب بحكيم الملك الجيلاني: إن هذه كلمات عجيبية و حکایات غريبة و أخبار لطيفة و آثار منيفة نقلها من كتاب تواريخ المصر [كذا] تذكرة للأذكياء المتبصرين و الأصدقاء المعتبرين و الأحباء المتفكرين و المستخبرين في آثارالعجائب و الأخبار الغرائب ...».

انجام: «... ليكون هذا الكتاب جامعاً و لا يكون خالياً عن علم التاريخ و يكون جامعاً لأكثر العلوم و بالله التوفيق و التوثيق».

۹۹) عقد انامل^{۲۴۶}

رساله‌ای در موضوع علم حساب و شمارش و محاسبات با بهره‌گیری از طریق بند انگشتان به زبان فارسی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۴۷} موجود است.

۱۰۰) العقل الفعّال = بيان العقل الفعّال^{۲۴۸} (كتاب في ...)

241. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

242. معجم التاريخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۵.

243. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۳.

244. فهرست کتابخانه سپهسالار: ج ۵، ص ۳۱۴.

245. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، صص ۵۱-۵۲.

246. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۱۸۳؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۴، ص ۲۷۱۰.

247. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

248. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۳.

رساله‌ی فلسفی موجزی به زبان عربی است در اثبات این مطلب که آیا تمامی عقول و نفوس بشری فعّالند یا تنها «عقل عاشر» چنین خصوصیتی دارد؟ گیلانی در این رساله با استناد به گفته‌های فلاسفه‌ی قدیم یونان و اسلامی و بیان اقسام و مراتب عقول و ادراکات، اثبات می‌نماید که این امر اختصاص به «عقل عاشر» ندارد و همه‌ی عقول و نفوس بشری فعّالند. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۶»^{۲۴۹} (برگ ۴۷-۶۰)؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۲۰»^{۲۵۰} (برگ ۷۵-۷۹) و کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۱۰۹» (برگ ۲۲-۳۵) موجود است.

آغاز: «الحمد لله واهب العقل و الصلاة على أفضل الرسل و أهل بيته الطاهرين أجمعين ...».
انجام: «... و عالم الآلام و اللذات و عالم الحزن و الفرحات و عالم الترقّيات و التنزّلات».

۱۰۱) علم قیافه^{۲۵۱}

رساله‌ای به زبان فارسی در علوم غریبه و شناسایی حقیقت و برخی خلقیات و رفتار آدمی از روی قیافه آن‌هاست. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۵۲} موجود است.

۱۰۲) علم موسیقی و کیفیت اصل و فرع آن = موسیقی^{۲۵۳} (رساله در ...)

رساله‌ای موجز به زبان فارسی در بیان اصول و فروع علم موسیقی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۵۴} موجود است.

۱۰۳) العمليّات (رسالة في ...)

رساله‌ای به عربی در موضوع تصوّف و عرفان است که بنا به نوشته‌ی علیرضا قره بلوط در معجم التاریخ، نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی خدابخش خان بهادر در بانکی پور (پتنه) - هند به شماره‌ی «۲۶۴۱/۴۸»^{۲۵۵} (کتابت سال ۱۱۰۰ هـ) موجود است.

۱۰۴) غذاء الأجنّة^{۲۵۶} في بطون الأمّهات = دم الحیض لا یكون غذاء الجنین خلافاً للأطباء

249. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، ص ۲۰۳.

250. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸؛ نام رساله در آن به صورت بیان العقل الفعّال و زبان آن نیز «فارسی و عربی» ثبت شده است.

251. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، صص ۴۴۶-۴۴۷؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۹۰۰.

252. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

253. الذریعة: ج ۲۳، ص ۲۵۸؛ طبقات أعلام الشیعة: (قرن ۱۱ هـ): ص ۲۲.

254. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸ در ذیل این رساله وصیت‌نامه‌ی خواجه رشید الدین فضل الله همدانی آمده، که جالب توجه است.

255. معجم التاریخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۵.

256. أجنّة، جمع «جنین» است.

(رسالة في أن... = الاعتراض في الفقهاء والأطباء في الجنين (رسالة في...))

رساله‌ی طیبی و اعتقادی کوتاه و لطیفی به زبان عربی است. اشکالی است بر طبیبان و فقیهان که منی و خون را نجس می‌دانند و در عین حال می‌گویند غذای کودک در رحم مادر، بخشی از خون حیض است! مؤلف در صدد آن است به اثبات رساند که کودک از ماده‌ی غذایی بسیار لطیفی استفاده می‌کند که مادر می‌خورد، نه از خون حیض، و برای نظریه‌ی خویش نیز شاهده‌ی در یکی از دعاها‌ی حضرت زین العابدین و الساجدین علی بن الحسین علیهما السلام در صحیفه‌ی سجادیه‌ی آن حضرت، یافته و در این اثر نقل نموده است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۷»^{۲۵۷} (برگ ۶۱-۶۳) و کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌های «۱۱۴۲/۱۰»^{۲۵۸} (برگ ۲۱-۲۲) و «۱۱۴۲/۲۱»^{۲۵۹} (برگ ۸۰-۸۲) و نسخه‌ای نیز در کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۱۰۹»^{۲۶۰} (برگ ۵۹-۶۱) موجود است.

آغاز: «الحمد لله الذي هو مستحق الحمد في الحقيقة والصلوة على خاتم النبيين في الظهور وأولهم في المرتبة والنور...». انجام: «... و أجمع كثير على إمامة اسماعيل بن الصادق عليه السلام كما اشتهر مذاهب اسماعيليون على ما لا يخفى».

۱۰۵) غرائب أحوال بعض حيوانات صغير الجثة (رسالة في...)

رساله‌ای در طبیعیات در بیان احوال، صفات و عجایب آفرینش موجودات و حشرات ریز، همچون مورچه و گفته‌های پیرامون آن‌هاست که به زبان عربی و فارسی تألیف گردیده است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۹»^{۲۶۱} (برگ ۴۹-۵۱) موجود است.

آغاز: «الحمد لله خالق السموات والأرضين والصلوة على محمد وآله أجمعين...». انجام: «ما أعظم شأنه وأظهر برهانه، سبحان الذي بيده ملكوت كل شيء وهو على كل شيء قدير».

۱۰۶) غرائب الأحوال و تأثيرات الأشياء العجيبة (رسالة في...)

رساله‌ای در علوم غریبه در بیان طلسمات و سحر و خواص اشیا و تأثیرات آن‌هاست که به زبان عربی و فارسی نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۱»^{۲۶۲} (برگ ۵۳-۵۵) موجود است.

آغاز: «الحمد لله خالق العجائب والغرائب والصلوة على محمد ناسخ المذاهب والكتائب وآله وأصحابه الذين ينفع للأمم حُبهم في البدو والعواقب...».

257. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۰۳-۲۰۴.

258. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

259. همان: ج ۵، ص ۲۳۸.

260. موسوعة مؤلفی الإمامية: ج ۴، ص ۲۹۹.

261. الآثار الخطية في المكتبة القادرية: ج ۵، ص ۵۲.

262. همان: ج ۵، ص ۵۳.

انجام: «... عدم علو من سليمان بن داود عليه السلام بحق محمد وآله أجمعين».

۱۰۷) غرائب الوقایع (رسالة فی ...)

رساله‌ای موجزی به زبان فارسی در بیان کائنات و غرایب وقایع و حوادث عالم است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۴»^{۲۶۳} (برگ ۵۸-۵۹) موجود است. آغاز: «شکر بی‌منتها مر خدای جهان آفرین و آفریدگار آسمان و زمین جلّ جلاله و عمّ نواله ...». انجام: «... وجدان بی‌علاقه اجسام و ابدان و الله أعلم بالبیان».

۱۰۸) فضائل العلم (رسالة فی ...) = فضیلت علم (رساله در بیان ...)

رساله‌ی کوتاهی به زبان فارسی در بیان ارزش و جایگاه رفیع علم و دانش است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۷»^{۲۶۴} (برگ ۳۵-۳۶) و نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۹۹-۲۰۳) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۶۵} موجود است. آغاز: «شکر و سپاس بی‌قیاس مدح و ثنای بی‌لباس حضرت کبریائی ...». انجام: «... حرفی که می‌گویم به حرف تو می‌گویم».

۱۰۹) فوائد ادویه نسبت به اعضای انسان و کیفیات آن (رساله در بیان ...)

رساله‌ای طبّی به زبان فارسی در بیان فوائد و خواصّ دارویی ادویه است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۶۶} موجود است.

۱۱۰) فوائد فی الطبّ و المعالجات و الصیدنة

فایده‌هایی به زبان عربی و فارسی در علوم پزشکی، معالجات و داروشناسی است که در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۲۶۷} مندرج است.

۱۱۱) فوائد لغویة مختلفة (نبذة فی ...)

فوائد لغوی به زبان عربی است، که در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۲۶۸} معرفی شده است.

263. همان: ج ۵، صص ۵۴-۵۵.

264. همان: ج ۵، ص ۴۷.

265. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

266. همان: ج ۲، ص ۴۷۷.

267. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۷.

268. همان: ج ۵، ص ۶۸.

۱۱۲) فهرست کتب الشفاء و الإشارات و القانون

فهرست ابواب، فصول و مقالات سه کتاب بزرگ شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (درگذشته به سال ۴۲۸هـ)، یعنی الشفاء فی المنطق و الإشارات فی الفلسفة و القانون فی الطب است که مؤلف گویا به درخواست فرزند خود و نیز تسهیل در دسترسی خود و دیگران به محتوای آن آثار ماندگار، این فهرست را به زبان عربی فراهم آورده است. نسخه‌ی دستنویسی از این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۶۹} و دیگری در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۹»^{۲۷۰} (برگ ۶۷-۷۰، فقط فهرست کتاب الشفاء) موجود است.

آغاز (قادریه): «الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله و أجمعين و بعد فيقول الفقير إلى الله الغني نظام الدين أحمد كيلاني: اعلم أيها الولد العزيز بلغك الله تعالى إلى مراتب الكمال و التمييز، أن المعرفة بفنون الكتاب و الوقوف بصنوف العلوم بكتبها و جملها و بفنونها و مقالاتها و أبوابها و فصولها و استظهارها و ذكرها و إظهارها في المجالس عند أرباب الفضل و أصحاب الدرك و العقل، نوع من الفضل و الكمال لم يكن صاحب الفضل و الحال و لهذا أكتب لك فنون كتاب الشفاء الذي هو أجل الكتب المصنفة في العلوم...».

انجام: «... و بلا فکر و مشقة من حل ذلك الفن؛ تكتب بذلك العبد الفقير المسود نظام الدين أحمد عفى عنه».

۱۱۳) فیروزیه (رساله ...)

نسخه‌ی دستنویس این رساله که به زبان فارسی است، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۷۱} موجود است.

۱۱۴) القضا و القدر^{۲۷۲} (رسالة فی بیان ...)

رساله‌ای کلامی به زبان عربی در بیان تعاریف قضا و قدر و مشیت الهی است. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۵»^{۲۷۳} (برگ ۷۷-۷۸)؛ کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد به شماره‌ی «۶۵۳۸»^{۲۷۴} و نسخه‌ی دیگری نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۷۵} موجود است و بنا به نوشته‌ی علیرضا قره بلوط در معجم التاريخ این

269. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

270. الآثار الحظیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۶-۵۷.

271. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

272. فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۲/۱، ص ۸۲۸؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۶، صص ۲۰۹-۲۱۰؛ در این مصادر زبان این رساله فارسی دانسته شده است!

273. الآثار الحظیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، صص ۵۹-۶۰.

274. فهرست الفبایی آستان قدس رضوی: ص ۴۴۸.

275. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

رساله در سال ۱۹۹۱م در بیروت به چاپ رسیده است^{۲۷۶}.

آغاز: «الحمد لله الذي قضى كل ما قدر و قدر كل ما قضى و الصلوة على سيّد الورى محمد بالمصطفى و على آله و أصحابه مصابيح الدجى و بعد فيقول الفقير إلى الله الغنى نظام الدين أحمد الجيلانى: إن هذه رسالة شريفة فى بيان القضاء و القدر حررتها على ما فهمتها من مواضع كلام الأكاير و حققتها بمقتضى الأحاديث و القرآن الكريم...».

انجام: «... و به نختتم الكلام بتوفيق الله الملك العلام و بعد الحمد فى الآخرة و الأولى و هو أعلم بالصواب و إليه المرجع و المآب».

۱۱۵) كشكول

کتابی در محاضرات ادبی به زبان عربی و فارسی، مشتمل بر آیات و روایات و نوادر اخبار و حکایات و طرائف اقوال و طرائف اشعار و فوائد طبّی و ... است که مؤلف به بهره‌گیری از کتاب *الكشكول* استادش، شیخ بهاء الدین محمد بن حسین عاملی (درگذشته به سال ۱۰۳۰هـ) هنگام سفر حجّ و حجاز نوشته است. نسخه‌ی دستنویسی از آن در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۴»^{۲۷۷} (برگ ۱۷۶-۱۹۹) مندرج است.

آغاز: «الحمد لله الذي جعل الأحاديث أنيساً للصدور و مؤوناً لدار السرور...».

۱۱۶) كلام الحكماء فى أوصاف الملوك (نبذة من ...)

این رساله که به زبان فارسی نگارش یافته، در ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۲۷۸} مندرج است.

۱۱۷) كلام مخاطبات و مواعظت مع النفس

رساله‌ای اخلاقی - عرفانی در مواعظ به زبان عربی است که مؤلف گویا در آن جهت تنبّه، خود را مورد خطاب قرار داده است! نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۷۹} موجود است.

۱۱۸) كلمات انما^{۲۸۰} خلع بدن از حضرت استاد امير محمدباقر داماد

باید رساله‌ای در برخی ریاضت‌های عرفانی در مسأله‌ی اخلاص یا مفارقت ارادی روح از بدن سالک بوده باشد که برگرفته از آموزه‌های استادش میرداماد، محمدباقر بن محمد استرآبادی (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) است که به زبان عربی

276. معجم التاريخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۴.

277. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۸.

278. همان: ج ۵، ص ۶۷.

279. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

280. این کلمه در فهرست آصفیه، به صورت «انما» (?) خوانده می‌شود!

نگارش یافته است؛ البتّه در موضوع دقیق رساله بیش تر باید تحقیق شود. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۸۱} موجود است.

۱۱۹) کلمات مؤلف با اهل قبور!

گویا رساله‌ای اخلاقی به زبان فارسی است که در آن برای تنبّه و تأدّب، مؤلف «اهل قبور» را مورد خطاب قرار داده است! نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۲۲-۲۲۵) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۸۲} موجود است.

۱۲۰) کلمات مواظ = کلمات لأمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام

رساله‌ای در مواظ و اخلاقیات به زبان عربی مشتمل بر کلمات دربار و اقوال گهربار حضرت امیرالمؤمنین علی (ع)، نیز برخی گفته‌های نغز حکماء و علماء است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۰۳ و ۲۲۵-۲۲۶) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۸۳} و دیگری نیز ضمن مجموعه‌ای نفیس در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، ذیل شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۳»^{۲۸۴} مندرج است که بایستی نسخه‌ای از همین اثر باشد.

۱۲۱) کلمات مهملات معجبات!

نسخه‌ی دستنویس از این رساله که به فارسی نگارش یافته، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش، در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۸۵} موجود است.

۱۲۲) الکلمات النجومیة (رسالة فی ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی در ستاره‌شناسی و علم هیئت و نجوم است که با بهره‌گیری از اقوال فیلسوفان و منجمان به نگارش آن پرداخته است. دستنویسی از آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۶»^{۲۸۶} (برگ ۴۵-۴۷) موجود است.

آغاز: «بسملة، و بعد فیقول الفقیر إلى الله الغنی نظام الدین أحمد الجیلانی: هذه کلمات نجومیة ینسب [کذا] إلى

281. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

282. همان: ج ۲، ص ۴۷۵.

283. همان: ج ۲، ص ۴۷۵.

284. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۷.

285. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

286. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۶.

أرسطوطاليس، جمعها مع كلمات نجومية أخرى و جعلتها جزء كتابي هذا، تذكرة للأصدقاء والمتذكرين المنتفعين و الحمد لله
...».

انجام: «... و صاحب مصعدا في الجوِّ و صاحب بيت القمر قوياً سليماً من المناحس و الله أعلم بالصواب».

۱۲۳) الكلم الطيب

بنا به نوشته‌ی برخی مصادر^{۲۸۷}، نسخه‌ی دستنویس از این اثر که به زبان عربی نگارش یافته، در کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند موجود است.

۱۲۴) کیفیت اعتقاد در مذهب حق (رساله در بیان ...)

رساله‌ی اعتقادی به زبان فارسی در بیان مذهب حق و کیفیت تعیین آن است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۳۷) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۸۸} موجود است. گفتنی است پس از این رساله فایده‌ای از مؤلف با عنوان «منقول از کتاب جالینوس یا افلاطون بحضرت عیسی و جوابی که حضرت عیسی گفته»، سپس فایده‌ی دیگری از همو با عنوان «در بیان ما رأیت شیئاً إلا و رأیت الله صله» آمده است.

۱۲۵) کیفیت تحصیل الأولاد و التزویج بحیث أنه حسن

رساله‌ی اخلاقی در ازدواج و تدبیر نیکوی آن و کیفیت آوردن فرزند سالم و داشتن زندگی خوب است که به زبان فارسی نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۶»^{۲۸۹} (برگ ۳۴) موجود است.

آغاز: «بسمله، ز یزدان و از ما ... نا درود که تا رس ...»^{۲۹۰}.

انجام: «من آنچه شرط وفا بود با شما گفتم؛ مسوّدة أقلّ خلق الله الغنی نظام الدین أحمد الجیلانی».

۱۲۶) کیفیت تزویج و اهتمام در کفو

رساله‌ی کوتاه به زبان فارسی در مسأله‌ی ازدواج و تزویج با هم کفو و بیان مفهوم کفو است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۸) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۹۱} موجود است.

287. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۴.

288. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

289. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۶.

290. در مصدر، سرآغاز نسخه چنین آمده است: «بسمله، ز یزدان و از مائیر نادرود که تارس ...!»

291. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

۱۲۷) کیفیت المعالجات و ذکر أساطین الأطباء (رسالة فی ...)

رساله‌ای موجز به زبان فارسی در علم پزشکی است که مؤلف در آن چگونگی برخی معالجات را بر اساس تجربیات خویش و دیگر پزشکان، بیان داشته است. نسخه‌ای دستنویس از آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۳»^{۲۹۲} (برگ ۵۷-۵۸) موجود است.

آغاز: «بسمله، بعد از شکر و سپاس حضرت کردگار و درود بر پیغمبر و آل و اولاد...».
انجام: «... دستور اصلاح مزاج بطریق اجمال یاد گیر ای ذکی الطبع صحیح المزاج طالب کمال».

۱۲۸) کیفیت وجود الشرور (رسالة فی ...)

رساله‌ای فلسفی به زبان فارسی در بررسی وجود یا عدم «شر» است. نسخه‌ای دستنویس از این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۳۶»^{۲۹۳} (برگ ۷۸-۷۹) نگهداری می‌گردد. باید افزود که پیش از این، رساله‌ای در همین موضوع، تحت عنوان حاشیة الأفق المبین از نظرگذشت که مؤلف در آن «عدمی بودن شرور» را به اثبات رسانده است؛ بدون صرف نظر از اختلاف سرآغاز آن دو اثر، ممکن است این رساله، نیز نسخه‌ی دیگری از حاشیه‌ی مذکور بوده باشد والله اعلم.

آغاز: «الحمد لله جاعل الذوات فاعل الخیرات خالق البریات و الصلوة علی محمد أفضل الکائنات و علی آله و أصحابه الذین هم منجی المهلکات و مهدی المنجیات و المحسنات و بعد فاعلم أيها المتبصر المتفکر فی العالم، وفقنا الله و إیاکم تبصیر الحق و تدبیر الصدق، أن الشرور و الآلام الموجودة فی عالمنا هذا داخله فی القدر بالعرضی فهی مرضی به بالعرض...».
انجام: «... لا یندفع بهذا الجواب و به نختتم الکتاب و إليه المرجع و المآب فی الذهاب و الإیاب».

۱۲۹) کیفیت وجود الشریف و الوضیع (رسالة فی ...)

رساله‌ای فلسفی به زبان فارسی در ماهیت وجود و تبیین جایگاه و انواع شریف و وضیع و چگونگی بودن آن است. نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۴۹»^{۲۹۴} (برگ ۱۰۹) موجود است.

آغاز: «شکر و سپاس مر مؤسس اساس عالم را جل شأنه...».
انجام: «... مغرور نگردد که این را برای منیر ساخته‌اند و الله أعلم بالصواب».

۱۳۰) ماده منوی و انعقاد نطفه^{۲۹۵} (رساله در تحقیق ...) = کیفیات اعضاء و بیان حرارت

غریزیه (رساله در ...) = المنی و الجنین و الصبیان (رساله فی ...)

292. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۴.

293. همان: ج ۵، ص ۶۰.

294. همان: ج ۵، صص ۶۵-۶۶.

295. الذریعة: ج ۱۹، ص ۱۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۵۹۲؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، صص ۳۶۷۰-۳۶۷۱؛ موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۰.

ترجمه‌ی رساله‌ی ذیل به زبان فارسی است که طی دو فصل، به نام سلطان قطب‌شاه و مانند بیش‌تر رساله‌های مؤلف، خطبه و دیباچه‌ی آن، بدون نقطه نگارش یافته است. نسخه‌هایی دستنویس از آن در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۲»^{۲۹۶} (برگ ۵۵-۵۷)؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۴»^{۲۹۷} (برگ ۴۳-۵۴) کتابت شده‌ی ۱۱هـ) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۲۹۸} موجود است و نگارش یافته است.

آغاز: «حمد لا محدود و مدح لا معدود مرکز دکار [= پرکار] عالم علا و سما ...».
انجام: «... هر که خواهد بداند باید که باین کتاب رجوع کند و الله أعلم بالصواب».

۱۳۱) ماهیه المنی و کیفیة انعقاد النطفة^{۲۹۹} و تولّد الجنین و حقیقة الحرارة الغریزیة (رسالة فی تحقیق ...) = کیفیات الأعضاء و بیان الحرارة الغریزیة (رسالة فی ...) = الحرارة الغریزیة و ماهیه المنی = حقیقة الحرارة الغریزیة و زیادتها و نقصانها (رسالة فی بیان ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی در موضوع علم پزشکی است که در چند فصل با نقل گفته‌های افلاطون، ارسطو، جالینوس، ابن سینا، زکریای رازی و دیگران به حرارت غریزی و بررسی ماهیت منی و چگونگی شکل‌گیری فرزند در رحم مادر پرداخته است. گویا در سال ۱۰۳۸هـ^{۳۰۰} به نام (= دستور) سلطان عبدالله قطب‌شاه تألیف گردیده است. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹۸۱/۱»^{۳۰۱} (برگ ۲-۲۰)؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۱۳»^{۳۰۲} (برگ ۴۳-۵۷)؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۳»^{۳۰۳} (برگ ۱۹-۴۰ همراه تعلیقاتی با نشان «منه - منه دام ظلّه»؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۶»^{۳۰۴} (برگ ۶۰-۶۳) و دیگری نیز در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۰۵} موجود است.

آغاز: «الحمد لله الواحد الأحد الصمد السرمد لاوالد له و لامولود و لاولد و لامولّد و لا معه سرمد أحد لاعدّ له و لا عدد

296. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، صص ۵۳-۵۴.

297. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۳.

298. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

299. الذریعة: ج ۱۹، ص ۳۳.

300. در فهرست کتابخانه دانشگاه تهران، تاریخ تألیف «با تردید» سال تألیف ۱۰۱۸هـ ثبت شده است، که نباید صحیح باشد، چون دوره‌ی حکومت سلطان عبدالله قطب‌شاه بین سال‌های (۱۰۳۵-۱۰۸۳هـ) بوده است؛ شاید سال مذکور ۱۰۳۸هـ بوده باشد که به هر حال نیاز به تحقیق و بررسی بیش‌تری دارد.

301. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۰۰-۲۰۱.

302. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

303. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۳.

304. الآثار الخطیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۵.

305. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

«...»

انجام: «... بچیت تګون مستولیه علی الرطوبه سبباً للحیة اولاً و للموت ثانیاً فتبارک الله أحسن الخالقین».

۱۳۲) ما یجب اعتقاده فی مذهب الإمامیة (رسالة فی بیان ...)

رساله‌ی کلامی موجز به زبان عربی در بیان اعتقادات بر مبنای شیعی است؛ البتّه در نسبت این رساله به حکیم الملک گیلابی باید بیش‌تر تحقیق شود. به هر تقدیر نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی دولتی برلین ذیل شماره‌ی «۸۴۶۹»^{۳۰۶} (کتابت ۱۰۶۵ هـ) موجود است.

۱۳۳) ما یضع الناس فی غیر موضعه^{۳۰۷} (رسالة فی ...)

رساله‌ای کوتاه به زبان عربی درباره‌ی اغلاط عامیانه است که بنا به گفته مرحوم دانش پژوه در واقع ذیلی بر رساله‌ی تلخیص درّه الغواص (پیش گفته) اوست. نسخه‌ای دستنویس آن مربوط به سده‌ی ۱۱ هـ، به شماره‌ی «۳۲۲۳/۸»^{۳۰۸} (برگ ۸۱-۸۶) در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

۱۳۴) المجربّات المنقولة (رسالة فی ...) = کلمات متفرّقة من المجربّات المنقولة و ما هو مجربّ لنا (رسالة فی ...)

رساله‌ای طبّی به زبان عربی در بیان برخی مجربّات طبّی خود مؤلّف و برخی دیگر از پزشکان نامی گذشته و معاصر اوست. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۰۴-۲۰۹) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۰۹} موجود است.

۱۳۵) مجموعة حکیم الملک^{۳۱۰}

مجموعه‌ای نفیس به زبان عربی و فارسی مشتمل بر رساله‌های گوناگون طبّی، اعتقادی، ادبی و ... است که نخستین آن رساله ادویّه مفرد و رساله‌ی پایانی آن نیز رساله‌ای در ذکر عناصر اربعه می‌باشد که تفصیل آن پیش‌تر مدخل اصول العناصر از نظر گذشت. این نسخه‌ی ارزشمند در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن به شماره‌ی «۳۰۶ طب»^{۳۱۱} (کتابت قرن ۱۱ هـ و در ۳۳۶ ص) نگهداری می‌گردد.

306. فهرست کتابخانه سلطنتی برلین: ج ۷، ص ۴۴۳.

307. الذریعة: ج ۱۹، ص ۳۵؛ موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۴.

308. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۴.

309. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

310. الذریعة: ج ۲۰، ص ۸۱؛ فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۵۹۵؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۶۸۸.

311. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۱۱۸.

۱۳۶) مرآت الإله^{۳۱۲} = مرآة لا إله إلا الله و کیفیت صدور اشیاء^{۳۱۳}

رساله‌ی کلامی - فلسفی کوتاهی به زبان فارسی در بیان وجود واجب و چگونگی ارتباط آن با ممکنات و کیفیت مظهریت آن‌ها برای واجب و نیز بیان کیفیت صدور اشیاء و موجودات است که با عناوین «مرآت - مرآت» نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۱۴} موجود است.

آغاز: «حمد بی حد و ثنای بی عد مر صانعی را ...».

۱۳۷) مراتب بلوغ (رساله در بیان ...) = بیان أقسام البلوغ (رسالة فی ...)

رساله‌ی موجزی از دیدگاه طبّی پیرامون مسأله‌ی بلوغ، مراتب آن و نشانه‌های آن در دختران و پسران است که به زبان فارسی نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۰»^{۳۱۵} (برگ ۳۸-۳۹) دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۴-۲۱۵) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۱۶} موجود است.

آغاز: «شکر و سپاس بی قیاس و مدح و ثنای بی لباس ...».

انجام: «... ورود که تارش خرد باشد مغز بود».

۱۳۸) المزاج الحقیقی و الطبّی و المعتدل و غیر المعتدل^{۳۱۷} (رسالة فی بیان ...)

رساله‌ی طبّی به زبان عربی در بیان مزاج‌ها و طبایع گوناگون آدمی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۱۸} موجود است.

۱۳۹) المسائل الطبیّة (رسالة فی ...)

رساله‌ای در علم پزشکی به زبان عربی است که در آن تجربیات علمی مؤلف در معالجه‌ی برخی بیماری‌ها با بهره‌گیری از آثار طبّی محمد بن زکریای رازی (درگذشته به سال ۳۱۱هـ) آمده است. نسخه‌ی دستنویس این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۵»^{۳۱۹} (برگ ۳۴-۳۶) و دیگری در کتابخانه‌ی خدابخش خان بهادر در بانکی پور (پتنه) -

312. الذریعة: ج ۲۰، ص ۲۶۴؛ طبقات أعلام الشیعة (قرن ۱۱هـ): ص ۲۱.

313. فهرست نسخه‌های خطّی فارسی: ج ۱، ص ۶۷۴.

314. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

315. الآثار الخطّیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۸.

316. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

317. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۷۰؛ زبان این رساله در مصدر نامبرده، فارسی دانسته شده است؛ لیکن با توجه به فهرست آصفیه آن بایستی به زبان عربی بوده باشد؛ به هر تقدیر نیاز به بررسی بیش‌تری دارد.

318. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۷.

319. الآثار الخطّیة فی المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۶.

هند به شماره‌ی «۲۶۴۱/۳۶»^{۳۲۰} (کتابت سال ۱۱۰۰هـ) موجود است.

آغاز: «الحمد لله الأحد و رسوله محمد صلى الله عليه و آله و سلم؛ أما بعد فيقول الفقير الراجي إلى الله الغني نظام الدين أحمد الجيلاني إن هذه العلامات و المعالجات ...».

انجام: «... مجاهدة القوة و صحتها لعل في غاية العظم و القوة مرتبة في القلب و نواحيه».

۱۴۰) مسائل منتخبه في الحكمة

رساله‌ای در حکمت و فلسفه به زبان عربی است، که بیش‌تر از آثار شیخ رئیس ابن سینا (درگذشته به سال ۴۲۸هـ)، همچون الاشارات في الحكمة و القانون في الطب و ...؛ نیز از کتاب حکمة الاشراف شهاب الدین شیخ اشراق سهروردی (مقتول به سال ۵۸۷هـ) و دیگران انتخاب گردیده است. نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۱»^{۳۲۱} (برگ ۳۹-۴۰) موجود است.

آغاز: «اللهم صل على محمد و آل محمد، يا رب زدني علماً و هب لي من لدنك حلاً... أما بعد فيقول الفقير إلى ربه الغني نظام الدين أحمد الجيلاني: إن هذه رسالة مشتملة على مسائل دقيقة حكيمية انتخبها من كتب المعتمدة من الحكمة كالتعليقات و الاشارات و القانون و حکمة الاشراف و غيرها ...».

انجام: «... إن المرض و الألم و إن كانا كثيرين و الصحة و السلامة أكثر كما لا يخفى؛ تم».

۱۴۱) مضمار دانش^{۳۲۲} = فرس نامه^{۳۲۳} = الرسالة الفرسية^{۳۲۴} = سمند دولت^{۳۲۵}

رساله‌ای به زبان فارسی است که در آن، امور پزشکی و چگونگی نگهداری اسب و فواید آن داشتن حیوان در یک مقدمه در ذکر آغاز آفرینش اسب، و سه مرحله به منزله‌ی قلب و جناحین سپاه، هر یک در ۹ باب: ۱. در ذکر محامد و ذمائم و سایر آنچه تعلق به شناختن اسب دارد، ۲. در آداب تربیت و شرح مسابقه و ذکر سایر مراکب، ۳. در معالجات امراض، و یک خاتمه به منزله‌ی ساق است، در بیان مجملی از اسبان پادشاهی و ذکر تعویذات، گزارش شده است. بنا به نوشته‌ی مرحوم آغا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۲۱، ص ۱۳۵) در سال ۱۰۶۷هـ و به نوشته‌ی برخی مصادر دیگر^{۳۲۶}، مؤلف این

320. معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۴.

321. الآثار الخطية في المكتبة القادرية: ج ۵، ص ۴۸.

322. الذریعة: ج ۲۱، صص ۱۳۴-۱۳۵؛ طبقات أعلام الشيعة (قرن ۱۱هـ): ص ۲۱؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، صص ۴۵۴-۴۵۵؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، صص ۳۹۱۷-۳۹۱۸.

323. الذریعة: ج ۱۶، ص ۱۷۰؛ أعيان الشيعة: ج ۲، ص ۴۶۰؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، صص ۳۸۸۸-۳۸۸۹؛ در مصدر اخیری نسخه‌ای از فرس‌نامه در کتابخانه‌ی مدرسه‌ی غرب همدان، با آغاز: «حمد بی حد و مدح بی عد حکیم علی الاطلاق را که گل دل خواص به نسیم لطف بی قیاس بشکافید ...»، معرفی گردیده و به نظام الدین احمد منسوب شده است! باید در این نسبت بیش‌تر دقت گردد.

324. الذریعة: ج ۱۱، صص ۲۲۰-۲۲۱.

325. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۸۵۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ج ۱، ص ۴۲۵؛ این فرس‌نامه تقریباً در تمامی مصادر و فهارس با عنوان مضمار دانش معرفی شده است!

326. دانشنامه ادب فارسی: ج ۴، بخش ۳، ص ۲۵۵۷؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، ص ۳۹۱۷، به نظر می‌رسد سال ۱۰۷۱هـ صحیح باشد، چون، ممکن است تاریخ گزارشی که در پایان رساله آمده، از اسبان و ایلخی‌های شاه، آن مربوط به سال ۱۰۶۷هـ باشد و نه تاریخ تألیف!

اثر را در سال ۱۰۷۱ هـ به امر شاه عباس ثانی (۱۰۵۲-۱۰۷۷ هـ) پایان برده است، و آن نشان می‌دهد که وی تا این تاریخ در قید حیات بوده است و نیز افزوده‌اند که این اثر به احتمال زیاد آخرین تألیف اوست و بر خلاف سایر آثار او، که جملگی در هند نگارش یافته، این اثر وی در ایران^{۳۲۷}، و به شهر اصفهان تألیف گردیده است! لیکن نباید از نظر دور داشت که وجود نسخی کهن از مضماری دانش در برخی کتابخانه‌ها، همچون نسخه‌ای که مرحوم آغا بزرگ تهرانی نزد مرحوم سید آقا تستری در نجف اشرف «با کتابت سال ۱۰۳۳ هـ»^{۳۲۸} دیده است، اگر حقیقتاً صحّت داشته باشد، تردیدی باقی نمی‌گذارد^{۳۲۹} که تاریخ تألیف این اثر باید پیش از سال ۱۰۳۳ هـ و نیز بایستی به نام شاه عباس اول (۹۸۵-۱۰۳۸ هـ) تألیف گردیده باشد و وجود برخی پارادوکس‌ها، همچون تاریخ‌های تألیف ۱۰۶۷ و ۱۰۷۱ هـ یا درج نام شاه عباس ثانی در دیباچه‌ی برخی نسخ، ممکن است کار جعلان و نسّاخان در سال‌های بعد بوده باشد! چرا که گاه حتی دیده شده، جاعلی به عمد یا سهو، عین همین اثر را حتی به ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ هـ) نیز تقدیم کرده‌اند و نسخه‌ی فرسنامه کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) به شماره‌ی «۶۹۳» از همین دست می‌باشد! البته به جهت وجود برخی قرائن متقن صارفه در متن و خارج آن، ممکن است این نظریه را نپذیریم، که در آن صورت بدون تردید یک راه بیشتر نداریم و آن اینکه ناچار باید بگوییم که مؤلف مضماری دانش، کسی جز «نظام الدین احمد بن علی گیلانی» است! و از قضا این نظر اخیری را تقویت می‌نماید: اولاً: ثبت نام مؤلف به صورت «نظام الدین احمد بن ملاصدرا گیلانی»^{۳۳۰} در برخی مصادر^{۳۳۱} و ثانیاً: از همه مهمتر، بدست آمدن نسخه‌ای بسیار نفیس از مضماری دانش، در کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی به شماره‌ی «۱۳۴۶۱» که بر برگ آغازین آن دستخط مرحوم «علم الهدی محمد بن علامه محمدمحسن فیض کاشانی» با این عبارات ارزشمند دیده می‌شود: «الله ثقتی، کتاب مضماری دانش، تألیف خالی الفاضل الأریب المؤید، نظام الدین احمد بن أستاذ الحكماء المتألّهین، استناد العرفاء المتبحرین محمد بن محمدابراهیم شیرازی الشهیر ب صدرالدین قدس سرّه ... استکتبتّه من نسخه مرّ علیها خالی المصنّف و صحّحها بخطّ یده، أفاض الله علی تربته شایب رحمته ... اتفق تألیفه لبعض شهور حجّة سبّح و ستّین و ألف (۱۰۶۷ هـ) ببلده اصفهان»؛ اینها دلائلی متقن و محکم هستند، مبنی بر اینکه کتاب مضماری دانش به صورت قطع و یقین تألیف «نظام الدین احمد بن صدرالدین شیرازی مشهور به مولی صدر»^{۳۳۲} است و نه «حکیم الملک نظام الدین احمد بن صدرالدین علی لاهیجی گیلانی مریدانی» و به این ترتیب، این اثر، دیگر از مبحث ما نحن فیه خارج خواهد گردید!

327. فهرست کتابخانه‌های اصفهان: ج ۱، ص ۱۶.

328. الذریعة: ج ۱۱، صص ۲۲۰-۲۲۱.

329. تنها سؤالی که می‌تواند در وهله‌ی نخست در ذهن هر پژوهشگری ایجاد شود، اینکه اگر دستخط مرحوم علم الهدی کاشانی را فصل الخطاب همه‌ی بحث‌های حول محور مضماری دانش بدانیم، در آن صورت با نسخه‌ی ۱۰۳۳ هـ تستری چه باید کرد! به نظر می‌رسد، تنها راه حلّ این معضل این است که اثر مذکور که با عنوان الرسالة الفرسیّة در الذریعة (ج ۱۱، صص ۲۲۰-۲۲۱) درج شده فرسنامه‌ی مستقلّی است و استنتاج مرحوم آغا بزرگ تهرانی (ره) در اینکه نام دیگر آن رساله مضماری دانش است، کاملاً اشتباه خواهد بود؛ مگر اینکه متن آن رساله کاملاً مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد.

330. در فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی (ره): ج ۲۴، ص ۲۴۴، تاریخ وفات مؤلف سال «۱۰۹۵ هـ» دانسته شده است!

331. در مقدمه‌ی مضماری دانش (ص ۷) این دو نفر را یکی دانسته شده‌اند!

332. طبقات أعلام الشیعة (قرن ۱۱ هـ): ص ۲۶؛ أعیان الشیعة: ج ۳، ص ۷۴.

به هر تقدیر نسخه‌های دستنویس فراوانی از این اثر در دست است که با اختلافات اندکی در سرآغاز و متن تحریر گردیده‌اند، از جمله‌ی نسخ مذکور نسخه‌های کتابخانه‌ی گنج بخش در اسلام آباد - پاکستان به شماره‌ی «۱۱۳۶۴»^{۳۳۳}؛ کتابخانه‌ی دولتی برلین به شماره‌ی «Pet.۶۳۲/۲»^{۳۳۴}؛ کتابخانه‌ی مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی در تهران به شماره‌های «۹۶/۱»، «۲۷۱/۱»، «۳۵۷/۱»^{۳۳۵}؛ کتابخانه‌ی شخصی آیت‌الله روضاتی در اصفهان^{۳۳۶}؛ کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد به شماره‌های «۸۴۷۶»^{۳۳۷} و «۱۰۹۳۷»^{۳۳۸}؛ کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره‌های «۶۲۱/۱۳»^{۳۳۹}، «۲۱۸۳-۲۱۸۴»^{۳۴۰}، «۳۹۵۹/۱»^{۳۴۱} و «۱۱۹۲/۱» (سنا)^{۳۴۲}، کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) به شماره‌های «۶۹۳»^{۳۴۳}، «۷۵۰/۳»^{۳۴۴}، «۹۴۸۷»^{۳۴۵} و «۱۳۴۶۱»^{۳۴۶}؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌های «۲۹۵۰/۸۴»^{۳۴۷}، «۳۰۶۵/۱»^{۳۴۸}، «۴۹۲۷/۱»^{۳۴۹}، «۴۹۲۹»^{۳۵۰}، «۵۴۷۹/۳»^{۳۵۱}، «۸۵۹۳»^{۳۵۲}، «۸۷۶۶/۲»^{۳۵۳}،

333. فهرست کتابخانه گنج بخش - اسلام آباد: ج ۵، ص ۲۷۲۱.

334. فهرست کتابخانه سلطنتی برلین: ص ۵۹۱.

335. فهرست مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ج ۱، ص ۲۳۱.

336. فهرست کتابخانه‌های اصفهان: ج ۱، صص ۱۵-۱۸.

337. فهرست القبایی آستان قدس رضوی: ص ۴۲۶.

338. همان: صص ۴۲۷ و ۷۳۴.

339. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ج ۲، صص ۳۷۹-۳۸۰.

340. همان: ج ۶، صص ۱۴۵-۱۴۶.

341. مرحوم آغا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۶، ص ۱۷۰) به این شماره اشاره نموده‌اند و گفته‌اند: «رأیتُ نسخةً أُخری فی المجلس: ۳۹۵۹»، لیکن در فهرست کتابخانه‌ی مجلس، به این شماره مضماری دانش نیست و کتاب دیگری است. استاد مزوی در فهرست نسخه‌های خطی فارسی (ج ۱، ص ۴۵۵) ضمن درج شماره‌ی «۳۹۵۹/۱» کتابخانه‌ی مجلس به نقل از نشریه‌ی نسخه‌های خطی (دفتر ۵، ۱۳۴۶ ش، ص ۱۹۸) آن نسخه را از نسخ «فهرست نشده» در کتابخانه‌ی مجلس، معرفی نموده است.

342. فهرست کتابخانه مجلس سنا: ج ۲، ص ۱۶۴؛ در ادامه‌ی این رساله فرس‌نامه‌ی دیگری (شماره‌ی ۱۱۹۲/۲) آمده که گویا از همو و ممکن است نسخه‌ای از سمند دولت وی بوده باشد؛ به هر تقدیر متن آن باید مورد بررسی قرار گیرد.

343. فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی (ره): ج ۲، ص ۲۸۷؛ این نسخه در فهرست کتابخانه، با عنوان فرس‌نامه از مؤلف ناشناخته معرفی شده و نیز به اشتباه یا عمد به ناصرالدین شاه قاجار تقدیم (۱۲۶۴-۱۳۱۳ هـ) گردیده است!

344. همان: ج ۱۹، صص ۲۹۹-۳۰۰.

345. همان: ج ۲۴، ص ۲۴۴.

346. همان: ج ۳۴، صص ۱۶۱-۱۶۲.

347. فهرست کتابخانه دانشگاه تهران: ج ۱۰، صص ۱۸۴۴-۱۸۴۵.

348. همان: ج ۱۱، ص ۲۰۰۲.

349. همان: ج ۱۴، ص ۴۰۴۵.

350. همان: ج ۱۴، ص ۴۰۴۶.

351. همان: ج ۱۶، ص ۱۸.

352. همان: ج ۱۷، ص ۱۶۸.

353. همان: ج ۱۷، ص ۲۱۶.

«۹۶۴۶/۲»^{۳۵۴} و «۹۹۵۹»^{۳۵۵} و ... می‌باشند^{۳۵۶}. کتاب مضماری دانش، نخستین بار همراه وصف الحیل منسوب به علامه فیض کاشانی، با تصحیح و تعلیقات رضا اشرف زاده و محمدحسین خسروان در سال ۱۳۷۳ش در مشهد و سپس با تحقیق نادر حائری (پایان نامه‌ی دکتری) در ۱۰۲+۲۶صص از سوی مرکز نشر دانشگاهی در سال ۱۳۷۵ش در تهران به چاپ رسیده است.

آغاز (مرعشی نسخه‌ی شماره‌ی ۱۳۴۶۱): «سیاس بیقیاس خداوند جهان را که ابلق و نهار چندانکه خیابان ازل و ابد را در نوردد از ساحت عزت‌ش نشان نیابد...».

آغاز (اصفهان)^{۳۵۷}: «بسمله، از سخن حمد بی‌نیاز حقیقی میدان داری فرسوده تک و تاز سازد، همان به که عنان عزیمت ازینسو تافت ... از راه اعتراف بنارسائی و قصور توسن سخن بقرارگاه آرمیدگی رسد ... در این قوت خیلی از نجدی نژادان آهوتک تیز کام مجنون وش لیلی خرام بانعام عساگر منصوره نامزد شده معروض نظر همایون اشرف میگشت ... فرمان قضاگریان بنام امجدخوان دبستان فهم و خرد نظام الدین احمد صادر شد که آنچه در باب اسب از آیات و احادیث و خاصه اقوال پیشوایان این فن و سایر آنچه از فرس نامها و کتب معتبر سنجیده ...».

۱۴۲) مطایبات

رساله‌ای ادبی به زبان فارسی مشتمل بر حکایات و نوادر تاریخی مطایبه‌آمیز و فکاهی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۵۸} آمده است.

۱۴۳) مقالات علمیّه

بنا به گفته‌ی مرحوم آغا بزرگ تهرانی^{۳۵۹} مقالات علمیّه چندی از آثار نظام الدین احمد گیلانی به زبان عربی و فارسی در ضمن مجموعه‌ای نزد صالح جزائری در نجف اشرف موجود بوده است که از سوی مولی محمد بن حاج محمود لاری در سال ۱۰۶۳هـ کتابت گردیده است. همانگونه که پیش‌تر از نظر گذشت، بنا به نوشته‌ی مرحوم ابن یوسف حدائق شیرازی در فهرست سپهسالار^{۳۶۰}، مجموعه‌ای دیگر - که در زمان حیات منتخب تحریر گردیده - مشتمل بر ۱۳ رساله از نظام

354. همان: ج ۱۷، ص ۴۴۳.

355. همان: ج ۱۷، ص ۵۱۴.

356. در فهرستواره کتابهای فارسی (ج ۵، صص ۳۹۱۷-۳۹۱۸) و فهرست نسخه‌های خطی فارسی (ج ۱، صص ۴۵۴-۴۵۵) و موسوعه مؤلفی الإمامیه (ج ۴، صص ۳۰۴-۳۰۷) و فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان (ج ۱، صص ۴۶۵-۴۶۶) و ... ده‌ها دستنویس دیگر از این اثر، گزارش گردیده است.

357. این آغاز دقیقاً همان سرآغاز سمند دولت نگارنده‌ی مضماری دانش است، که شوربختانه در همه‌ی مصادر و فهرس مورد غفلت واقع شده و به عنوان مضماری دانش معرفی گردیده است. مخفی نماند که در این نوشتار، نسخه‌های کتابخانه‌ی آیت‌الله روضاتی در اصفهان و نسخه‌ی شماره‌ی «۴۹۲۹» کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، سمند دولت و باقی نسخه‌های تقریباً مضماری دانش می‌باشند.

358. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

359. طبقات اعلام الشیعه (قرن ۱۱هـ): ص ۲۱.

360. فهرست کتابخانه سپهسالار: ج ۲، صص ۱۹-۲۰.

الدین احمد گیلانی، نزد محمدعلی خان تربیت در تبریز موجود است که شوربختانه آگاهی از جزئیات آن نسخه، برای راقم سطور میسر نگردید.

۱۴۴) مقام فی تاریخ الحکماء

رساله‌ای موجز به زبان فارسی در تراجم و شرح احوال فلاسفه و حکمای یونان باستان و دوره‌ی اسلامی تا عصر شاه عباس اول صفوی (۹۸۵-۱۰۳۸هـ) است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۸»^{۳۶۱} (برگ ۴۸-۴۹) موجود است.

آغاز: «الحمد لله الأول و الآخر و الظاهر و الباطن و الصلوة علی محمد و آله رسول الآخر خاتم النبیین و شفیع المحشر المؤمنین ...» [کذا].

انجام: «... بود که در عصر ما چنین کم پیدا میشود».

۱۴۵) مگس عسل و کرم ابریشم و بعضی حیوانات عجائب (رساله در بیان ...)

رساله‌ای در علم زیست‌شناسی و طبیعی به زبان فارسی است که در آن مؤلف به زنبور (مگس عسل) و چگونگی تولید عسل و خواص دارویی عسل، نیز به کرم ابریشم و کیفیت تولید ابریشم از سوی این موجود و همچنین برخی دیگر از حشرات و حیوانات و منافع آنان پرداخته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۶۲} موجود است.

۱۴۶) منافع موت = دفع ترس از مرگ^{۳۶۳} (رساله در ...)

رساله‌ی فلسفی و کلامی مختصری به زبان فارسی است در اینکه مرگ برای انسان‌ها لازم و همچنین ترس از آن ضروری و بدیهی است؛ ولی به هر حال دارای منافی است دینی و اجتماعی که پاره‌ای از آن‌ها را مؤلف در این رساله برشمرده است. این رساله به نام سلطان عبدالله قطب‌شاه (۱۰۳۸-۱۰۸۳هـ) در حیدرآباد دکن نوشته شده و گفته شده در مجلس وی رساله‌ی ابن سینا (در گذشته به سال ۴۲۸هـ) و ترجمه‌ی فصلی از اخلاق ناصری تألیف خواجه نصیرالدین طوسی (در گذشته به سال ۶۷۲هـ) مربوط به موضوع مرگ را برای وی خواندند و عبارتهای آن دو کتاب مشکل می‌نمود و به همین دلیل مؤلف این رساله در حل آن مسأله، نوشت. نسخه‌هایی دستنویس از این رساله در مرکز احیای میراث اسلامی در قم به شماره‌ی «۹/۹۸۱»^{۳۶۴} (برگ ۷۳-۷۷) و کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران به شماره‌ی «۵/۱۱۴۲»^{۳۶۵} (برگ ۱۰-۱۳) موجود است. ممکن است این رساله با رساله در بیان سبب موت (پیش گفته) متحد بوده باشد؛ باید بررسی بیشتری

361. الآثار الخَطَّیَّة فی المکتبة القادریَّة: ج ۵، ص ۵۲.

362. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

363. موسوعة مؤلفی الإمامیَّة: ج ۴، ص ۳۰۰.

364. فهرست مرکز احیای میراث اسلامی: ج ۳، صص ۲۰۴-۲۰۵.

365. فهرست کتابخانه ملی ملک: ج ۵، ص ۲۳۷.

صورت گیرد.

آغاز: «ربنا أتم لنا نورنا و اغفر لنا ذنوبنا ... روزی در مجلس بهشت آیین و محفل فردوس تزیین حضرت پادشاه دانش پناه ...».

انجام: «... و قضیه آنکه لذت خیر است یا شر، پس می‌تواند که ترسیدن از مرگ از آن قضایا باشد».

۱۴۷) منتخبِ ابیاتِ شاعران

منتخبی از ابیات نغز فارسی از شاعرانی همچون حکیم فردوسی از شاهنامه‌ی^{۳۶۶} او و نظامی گنجوی از خمسه‌ی او و برخی دیگر از شاعران به انضمام فوایدی در صرف و نحو است که با خطبه‌ای به عربی و فارسی مصدر شده است. نسخه‌ی دستنویس آن ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱-۳۲ و ۲۱۹) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۶۷} موجود است.

۱۴۸) منتخبِ القبسات

منتخبی از کتاب القبسات^{۳۶۸} استاد مؤلف، میرداماد محمدباقر بن محمد استرآبادی (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) به زبان عربی است که او در آن اثر قدیم بودی باری تعالی و ازلیت و سرمدی و نیز حدوث عالم ما سوی الله را اثبات نموده است. گفته شده که: «نسخه‌ای از این منتخب در کتابخانه‌ی موزه‌ی سالار جنگ در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۱۰۹» (برگ ۱-۱۱) موجود است»^{۳۶۹}.

۱۴۹) منتخبِ ربیعِ الأبرار و نصوص الأخبار

منتخبی از کتاب ادبی ربیع الأبرار و نصوص الأخبار اثر مشهور جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر زحشری (درگذشته سال ۵۳۸هـ) به زبان عربی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۲۷-۲۳۰) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۷۰} موجود است.

۱۵۰) منتخبِ کتابِ اعراضی ...

رساله‌ای موجز به زبان فارسی مشتمل بر فهرستی از کتب فارسی تألیف شده در موضوع علم پزشکی به انضمام فوایدی طبّی از آن‌ها است که به نقل از کتاب اعراضی (شاید الأعراض الطبیّة و المباحث العلائّیة تألیف اسماعیل بن حسین

366. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۲، ص ۹۹۵ در این مصدر، گزیده شاهنامه فردوسی ثبت شده و این در حالی است که آن گزیده در مصدر اصلی (فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۱، ص ۴۷۵) یک برگ بیش‌تر نیست! و قاعدتاً برای یک برگ از شاهنامه اطلاق منتخب شاهنامه فردوسی شاید صحیح نباشد و الله اعلم.

367. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، صص ۴۷۴-۴۷۵.

368. الذریعة: ج ۱۷، ص ۳۲.

369. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۷.

370. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

جرجانی، در گذشته به سال ۵۳۵هـ) ^{۳۷۱} آمده است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع» ^{۳۷۲} موجود است.

۱۵۱) منتخب کلمات طیبات خواجه عبدالله انصاری = کلمات و مواعظ خواجه عبدالله الأنصاری

منتخبی از کلمات عرفانی و مواعظ دلنشین خواجه عبدالله انصاری (در گذشته به سال ۴۸۱هـ) ^{۳۷۳} به زبان فارسی است. نسخه‌هایی دستنویس از این منتخب، در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۲۰» ^{۳۷۴} (برگ ۵۱-۵۳) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع» ^{۳۷۵} موجود است.

آغاز: « ای عاشق نــــاز ارجمندان معشوق نــــاز مستمندان».

انجام: «عجل فرجی بحق محمد العربی و آله و اولاده الطاهرین صلوات الله علیهم أجمعین، یا أرحم الراحمین».

۱۵۲) منتخب المقامات

منتخبی از کتاب ادبی المقامات، تألیف ابوالقاسم جارالله زمخشری خوارزمی (در گذشته سال ۵۳۸ هـ) به زبان عربی است. نسخه‌ی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۰» ^{۳۷۶} (برگ ۱۱۱-۱۱۲) موجود است.

۱۵۳) منتخب نوادر المعلمین ^{۳۷۷} = مختارة من نوادر المعلمین

انتخابی از کتاب بسیار نادر الوجود و کمیاب نوادر المعلمین تألیف ابوعثمان عمرو بن بحر جاحظ کنانی بصری معتزلی (در گذشته سال ۲۵۵هـ) در مطایبات و فکاهیات به زبان عربی است. نسخه‌ی دستنویس از این منتخب نفیس و ارزشمند، در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۵۰» ^{۳۷۸} (برگ ۱۱۰-۱۱۱) موجود است. دکتر حلبی ^{۳۷۹} به نقل کتاب المستطرف (ج ۲، ص ۲۴۲) در باره‌ی نقل از جاحظ در باره‌ی نوادر المعلمین آورده است: «... در نوادر معلّمان و تغفل آنان، کتابی تألیف کردم، آنگاه از این کار پشیمان شدم و بر پاره کردن و ستردن آن عزم کردم! روزی به شهری اندر

371. كشف الظنون: ج ۱، ص ۱۳۰.

372. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

373. ریحانة الأدب: ج ۲، صص ۱۶۸-۱۷۰.

374. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۳.

375. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۶.

376. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۶.

377. معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم: ج ۱، ص ۳۹۵.

378. الآثار الخطیة فی المکتبة القادریة: ج ۵، ص ۶۶.

379. تاریخ طبر و شوح طبعی در ایران و جهان اسلام: صص ۱۱۲-۱۱۳ و ۷۳۹-۷۴۰.

آمد، و در آنجا به معلّمی برخوردیم که هیأت نیکویی داشت؛ بر او سلام کردم و او سلام مرا به نیکی جواب داد و خوش آمد گفت؛ نزد او نشستیم و با او در باره قرآن بحث کردم و او را در آن فن ماهر یافتم، آنگاه باب صحبت را درباره فقه و نحو و علم معقول و اشعار عرب باز کردم و او را بسیار دان و ادیب کامل دیدم؛ و با خود گفتم و الله که این انگیزه‌های شد که عزم مرا در پاره کردن کتاب تقویت می‌کند. گه گاه پیش می‌رفتم و زیارتش می‌کردم. روزی به دیدار او رفتم و دیدم که کتاب (مکتب = دبستان) او بسته است و او را نیافتیم؛ سؤال کردم، گفتند: یکی از کسانش مرده و غمگین شده و در خانه به تعزیت نشسته است؛ به خانه‌اش رفتم و حلقه بر در زدم؛ کنیزی از آن وی بیرون آمد و گفت: "چه می‌خواهی؟" گفتم: "سرورت را می‌خواهم"؛ پس رفت و باز آمد و گفت بفرمایید تو؛ بر در آمدم و دیدم نشسته؛ گفتم: "عظم الله اجرک، لقد کان لکم فی رسول الله أسوة حسنة؛ کلّ نفس ذائقة الموت؛ بر تو باد که صبر پیشه کنی"؛ آنگاه گفتم: "اینکه در گذشته فرزند توست؟" گفت: "نه"، گفتم: "پدر توست؟" گفت: "نه"، گفتم: "برادر توست؟" گفت: "نه"، گفتم: "همسر توست؟" گفت: "نه"؛ گفتم: "پس کی تو بود؟" گفت: "محبوبه من"؛ در پیش خود گفتم: "این آغاز نحوست‌هاست"؛ گفتم: "سبحان الله زنان بسیارند، یکی دیگر را می‌گیری؟" گفت: "گمان می‌کنی که من او را دیده‌ام؟" گفتم: "این نحوست دوم است"؛ آنگاه گفتم: "چگونه بر کسی که ندیدی عاشق شدی؟" گفت: "بدان که من در این مکان نشسته بودم و از طاق می‌نگریستم، ناگهان مردی را دیدم که بُردی بر تن داشت و می‌گفت: یا أمّ عمرو:

یا أمّ عمرو جزاک الله مکرمه
 ردّی علی فؤادی اینما کانا
 لاتأخذین فؤادی تلعبین به
 فکیف یلعب بالانسان انسانا!

ای مادر عمرو خدا جزای تو را کرامت دهد، دلم را به من برگردان هر کجا که باشد، دل را مبر و آن را بیازی مگیر، آخر چگونه انسانی می‌تواند انسانی را بیازی بگیرد؛ در دل گفتم: اگر در عالم از این امّ عمرو زیباتر کسی نبود هرگز در حق او این شعر سروده نمی‌شد، پس عاشقش شدم! چون پس از دو روز همان مرد باز از همین مکان می‌گذشت، این بیت را می‌گفت:

لقد ذهب الحمّار بأمّ عمرو فلارجعت ولارجع الحمّار!

خر، امّ عمرو را با خود بُرد، پس نه او بازگشت و نه خرا! پس دانستم که او مرده است، لذا مکتب را بستم و در خانه - برای عزاداری - نشستیم! گفتم: "ای فلان، من در نوادر شما معلّمان کتابی تألیف می‌کردم و زمانی که با تو مصاحبت کردم عزم بر پاره کردن آن جزم کرده بودم و لیکن اکنون عزم من بر باقی نگاه داشتن آن جزم شد و آن را نخست با احوال شما آغاز می‌کنم"!

۱۵۴) مواعظ و بیان احوال خود

این رساله متضمّن برخی مواعظ و کلمات حکیمانه و نیز شمه‌ای از احوال مؤلف است که به زبان فارسی نگارش یافته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۸۰} موجود است.

۱۵۵) نسخه‌های ترکیبی طبّی = مفرّحات^{۳۸۱}

چند نسخه‌ی ترکیبی طبّی برای معالجات و مفرّحات به زبان فارسی است که برخی نسخه‌های مرکّبات منقول از خطّ حکیم علی و برخی دیگر از نسخه‌های ترکیبیات استادش، میرداماد، محمّدباقر بن محمّد استرآبادی (درگذشته به سال ۱۰۴۰هـ) می‌باشد. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۸۲} آمده است.

۱۵۶) النفس و العقل و العقل الفعّال (رسالة في ...)

رساله‌ای فلسفی در ماهیّت عقل و نفس آدمی به زبان عربی است. نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی ملّی ملک در تهران به شماره‌ی «۱۱۴۲/۱۲»^{۳۸۳} (برگ ۲۷-۴۱) موجود است؛ به نظر می‌رسد رساله‌ی *العقل الفعّال* وی با این رساله تلفیق شده است!

۱۵۷) وجود اشیاء محسوسه و حسن و قبح عقلیه و فعلیه

رساله‌ی کوتاه فلسفی - کلامی به زبان فارسی است که مؤلف در آن به مسأله‌ی حسن و قبح عقلی پرداخته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۸۹-۱۹۰) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۸۴} موجود است.

۱۵۸) وجود سرور بالعرض و بالذات

رساله‌ای فلسفی کوتاهی به زبان فارسی است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۸۵} موجود است.

۱۵۹) وجود فقرا و اغنیا در هر سلسله علیا و سفلی (رساله در بیان ...)

رساله‌ای موجز به زبان فارسی از دیدگاه فلسفی است که مؤلف در آن به مسأله‌ی فقر و غنا پرداخته است. نسخه‌ی دستنویس این رساله در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۱۹۰-۱۹۱) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۸۶} موجود است.

381. فهرستواره کتابهای فارسی: ج ۵، صص ۳۷۲۱-۳۷۲۲.

382. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۸.

383. فهرست کتابخانه ملّی ملک: ج ۵، ص ۲۳۸.

384. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۴.

385. همان: ج ۲، ص ۴۷۷.

386. همان: ج ۲، ص ۴۷۴.

۱۶۰) وجود كل الموجودات و هلاكها في أسبوع (رسالة في ...)

رساله‌ی کوتاه فلسفی به زبان فارسی در بیان وجود ممکنات است که در جمادی الثانی سال ۱۰۵۵هـ گویا در حیدرآباد دکن (گلکنده) - هند تألیف گردیده است. نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۹»^{۳۸۷} (برگ ۳۷-۳۸) موجود است.

آغاز: «الحمد لله على نعمائه و الصلوة على سيد أنبيائه که آگاه ساخت و متبصر...». انجم: «و الشهور و الأعوام و السلام و الإكرام؛ قد سوّده المؤلف الفقير إلى الله الغنى نظام الدين أحمد الجيلاني في تاريخ شهر جمادی الثانية من سنة خمس و خمسين بعد الألف من الهجرة المقدسة النبوية».

۱۶۱) الوحدات إلى اثنا عشریات^{۳۸۸} = الإحدیات إلى الاثنی عشریات = علم الحروف

(رسالة في ...) = اثبات اثنا عشریه!

رساله‌ای در اثنا عشریات اشیا به زبان عربی است که در ۱۱ فصل نگارش یافته است. بنا به نوشته‌ی مرحوم دانش پژوه، مؤلف در این اثر چیزهایی را که یکی یا دو تا، تا دوازده تا هست، برشمرده است! نسخه‌هایی دستنویس از آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی «۳۲۲۳/۱»^{۳۸۹} (برگ ۱-۱۳، کتابت سده‌ی ۱۱هـ)؛ کتابخانه‌ی قادریه - بغداد، به شماره‌ی «۱۴۲۱/۱۴»^{۳۹۰} (برگ ۴۲-۴۴) و دیگری در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۳۰-۲۳۷) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۹۱} موجود است.

آغاز: «الحمد لله واحد بسّ و هو تعالی و تقدس و رسوله محمد آل العباء الخمس و بعد فيقول الفقير إلى الله الغنى نظام الدين أحمد الجيلاني: إن هذه رسالة مشتملة على إحدیات إلى اثنا عشریات...». انجم: «... و كل ليلة اثنا عشرة و الشهور اثنا عشر و أعداد و أول الزائدة اثنا عشر».

۱۶۲) وقوع اتحاد و الندام في يوم و ليلة (رسالة في بيان ...)

نسخه‌ی دستنویس این رساله که به زبان عربی نگارش یافته، در ضمن دائرة المعارف بزرگ او، شجره دانش (برگ ۲۱۳-۲۱۴) در کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد دکن - هند به شماره‌ی «۳۹ مجامیع»^{۳۹۲} موجود است. باید دانست که ندام جمع ندیم است و آن همنشینی در مجلس شراب را گویند^{۳۹۳}.

387. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۴۷.

388. موسوعة مؤلفی الإمامیة: ج ۴، ص ۳۰۰.

389. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۱، ص ۲۱۸۳.

390. الآثار الخطیة في المكتبة القادریة: ج ۵، ص ۵۰.

391. فهرست کتابخانه آصفیه: ج ۲، ص ۴۷۵.

392. همان: ج ۲، ص ۴۷۵.

393. لغت‌نامه دهخدا: ماده‌ی «ندام».